

Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

ISSN 1303-2054 | e-ISSN 2564-7741

Yıl: 23, Sayı: 39, Ocak - Haziran 2018

**BASRA VE KUFE DİL EKOLLERİNİN NAHİV
İHTİLAFLARINDA İLLET***

**The Role Of The İlla In The Controversies Of Nahiv Of Basra And
Kufe Language Schools**

Arş. Gör. Hasan Basri MERT

**Kırklareli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı
hasanbasrimert@gmail.com**

Atıf@ Mert, Hasan Basri. "Basra Ve Kufe Dil Ekollerinin Nahiv İhtilaflarında İillet". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (Haziran 2018): 21 - 56.

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 27 Temmuz / July 2017
Kabul Tarihi / Accepted : 13 Mart / March 2018
Yayın Tarihi / Published : 15 Haziran / June 2018
Sayı – Issue : 39
Sayfa / Pages : 21 - 56.
DOI : 10.30623/harranilahiyatdergisi.331201

---

* Bu makale "Basra ve Kufe Dil Ekollerinin Nahiv İhtilaflarında İilletin Rolü" adlı Yüksek Lisans çalışmamızdan yola çıkarak hazırlanmıştır.

Öz

İslamiyetin Arap yarımadası dışındaki bölgelere yayılmasının ardından dil hataları zamanla ilerleyerek Kur'ân-ı Kerîm okumalarında da görülmeye başlanmıştır. Bu durum, Arap diline dair kuralların bir an önce tespit edilerek koruma altına alınmasını gerektirmiş, bunun sonucunda ise nahiv ilmi ile ilgili ilk çalışmalar ortaya çıkmıştır. Nahiv ilmine dair ortaya koyulan çalışmalar zamanla çoğalmış, ardından önce Basra dil ekolü yaklaşık bir asır sonra ise Kufe dil ekolü meydana gelmiştir. Bu ekoller, tespit ettikleri nahiv kurallarının diğer insanlar tarafından kabul edilmesini sağlamak amacıyla ta'lîl yani tespit ettikleri kuralları sebeplendirme yoluna başvurmak zorunda kalmıştır. İlk dönemlerde oldukça sade ve anlaşılır olarak yapılan ta'lîl çalışmaları felsefe ve mantığın etkisiyle giderek karmaşık bir hal almıştır. Nahiv ilminde kullanılan pek çok illet bulunmakla birlikte bu illetlerden en çok yararlanan yirmi dört tanesi Suyûtî tarafından nakledilmiştir. Bu makalede, iki büyük dil ekolü arasında görülen bazı ihtilaflardan yola çıkılarak illetlerin ne derece etkili olduğunu tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İlet, Ta'lîl, Nahiv, Basra, Kufe, İhtilaf.

Abstract

After the spread of Islam to the regions outside the Arabian peninsula, language mistakes increased in time and began to be seen in the Qur'anic readings. This situation necessitated that the rules of the Arabic language were to be determined and protected immediately, which resulted in the first studies of nahiv science. The studies on nahiv have increased over time, then the Basra language school has arised and after a century Kufe language school has come to light. These schools had to appeal to ta'lîl work (stating a reason) in order to ensure that the nahiv rules they identified were right. In the early periods, the ta'lîl work done in a very simple and understandable way but after a while it became complicated because of the influence of philosophy and logic. There are many illa (reasons) used in Nahiv's science but Suyuti determined twenty-four of these illa which are the most used. In this article, it is attempted to determine how effective these twenty-four illa that mentioned by Suyuti are in the conflicts between the two great language schools.

Key Words: illa (reason), Ta'lîl (stating a reason), Nahiv, Basra, Kufe, Controversy.

Giriş

İslam medeniyetinin ilk yıllarından başlayarak hicri ikinci asrın sonuna kadar geçen süre zarfında yaşanan kapsamlı ilmî çalışmalardan en büyük nasibi alan ilim dallarından bir tanesi de hiç şüphesiz dil ilimleri olmuştur. Nitekim Müslümanlar, özellikle Hz. Peygamber (s.a.v)'in vefatından sonra gerçekleşen coğrafi genişlemelerin getirdiği kültürel değişimin dilde ve dolayısıyla Kur'ân-ı Kerîm'de meydana getirebileceği olumsuz etkilerden kurtulmak için dil bilgisi kurallarını bir an önce kayıt altına alma çabasına girmiştir. Bunun sonucunda ise belki de dünyada Arapçadan başka hiçbir dile nasip olmayan genişlik ve ayrıntıda dilsel çalışmalar ortaya çıkmıştır. Hicri birinci asrın ikinci yarısında başlayan bu çalışmalar o kadar hızlı ilerlemiştir ki daha hicri ikinci asrın ortalarına gelindiğinde Sîbeveyhi'nin (ö. 180/796) bin varaklık meşhur eseri *el-Kitâb* ile bu alanda zirveye ulaşılmıştır.

Sîbeveyhi'nin bu devasa eseri kendisinden sonra gelen ve dil ilimleri alanında eser bırakmak isteyen her âlimi etkilemiştir. Bu etki, sadece Basra şehrindeki kişilerle sınırla kalmamış, bilakis daha sonra ortaya çıkacak olan Kufe dil ekolünün ilk nüveleri olan âlimlere kadar uzanmıştır. Bununla birlikte Sîbeveyhi'nin tespit ederek ortaya koyduğu bazı kurallar diğer dil âlimleri tarafından kabul edilmemiştir. Bunun sonucunda ise dil ihtilafları meydana gelmiş ve en nihayetinde dil ekolleri ortaya çıkmıştır. Bu ekollere mensup dilciler, daha dil çalışmaları sistematik hale gelmeden önce dahi diğer dilcilerden farklı olarak düşündükleri konularda ortaya koydukları iddialarını desteklemek amacıyla ta'lîl yani illetlendirme yoluna başvurmuşlardır. Dil çalışmalarının kendisi kadar bir maziye sahip olan bu illetlendirme çabaları ekollerin belirginleşmesinden sonra daha büyük bir öneme haiz olmuştur.

Nahiv usulü ilminde yer alan illet kavramının ifade ettiği iki farklı anlam vardır. Bunlardan birincisi asıl, fer' ve hüküm ile beraber kıyasın dördüncü rüknü olan illet iken ikincisi, nahiv hükümlerinin sebeplerini açıklamak için kullanılan illettir. Bu çalışmada ele alınan illet kavramından kasıt ikinci tür kullanımdır. Ta'lîl, nahiv kurallarını sistematik halde ele almayı hedefleyen nahiv usulü ilminin önemli bir parçası durumundadır. Ancak nahiv usulü ilminin nahiv ilminin bizzat kendisi kadar ilgi görmemesi sebebiyle dil ekollerinin ortaya koyduğu illetler de yeterince bilinmemektedir.

Arap dünyasında nahiv kurallarının ta'îli ile ilgili yapılmış bazı çalışmalar olmasına rağmen Türkiye'de yapılmış çalışmalar yeterli miktarda değildir. Az sayıdaki bu çalışmalardan ta'lil konusuna değinen birkaç tanesi: Yrd. Doç. Dr. Ali Benli tarafından yapılmış olan "Ebu İshak eş-Şâtıbî'de Nahiv Usulü" isimli doktora çalışması, Mansur Teyfurov tarafından yapılan "İbnü'l-Varrâk ve Nahvin İletlerine Bakışı" isimli yüksek lisans çalışması, Fatih Aslan tarafından yapılan "Kûfe ve Basra Ekollerinin Merfû'ât Konusundaki İhtilâfları ve Bunların Şerhu Katri'n-Nedâ Adlı Eserde Ele Alınışı" isimli yüksek lisans çalışmasıdır. Ancak ne bu çalışmalar ne de Arap dünyasında yapılanlar, illetlerin iki büyük ekol arasındaki ihtilaflar üzerindeki yerini ele almamıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın temel hedefi illetlerin dil ekollerinin ihtilafları üzerinden ortaya çıkarılmasıdır.

1. Nahiv Usulünde İlet

Nahiv usulü ilmi Suyûtî (ö. 911/1505) tarafından şöyle tanımlanmaktadır: "Nahvin icmâlî delillerinin delil olmaları açısından ele alındığı ve onlarla delil getirme yöntemi ile delil getiren kişinin durumunun incelendiği ilimdir."¹ Suyûtî icmâlî delillerin semâ, icmâ, kıyas ve istishâb-ı hâl olmak üzere dört tane olduğunu belirtmiştir.² Nahiv kaideleri temel olarak bu dört delil kullanılarak ortaya çıkarılmaktadır. Bununla birlikte dilciler, tespit ettikleri dil kaidelerinin illetlerini de bulmaya çalışmış, bu sayede görüşlerinin diğer insanlar tarafından da kabul edilmesini hedeflemişlerdir. Aşağıdaki bölümlerde öncelikle dilcilerin en fazla kullandığı illetler verilecek, ardından iki ekol arasındaki bazı ihtilaflar üzerinden bu illetler gösterilmeye çalışılacaktır.

1.1. İlet Kelimesinin Sözlük Ve Terim Anlamı

Sözlükte birinci ve ikinci baktan gelen عِلَّة (alle) kelimesinin asıl manası ikinci defa su içmektir. Nitekim bir deve ilk defa su içtiğinde نَهْل (nehile) kelimesi kullanılırken ikinci defa su içtiğinde عِلَّة (alle) kelimesi kullanılmaktadır.³ عِلَّة (alle) kelimesi birinci baktan kullanıldığında mastarı عِلَّة (allün) veya عِلَّل (alelün) şeklinde olurken ikinci baktan kullanıldığında عِلَّة (illetün) şeklinde olmaktadır. Ayrıca aynı kelime ikinci baktan kullanıldığında

¹ Celâleddîn es-Suyûtî, *el-İktirâh fî ilmi usûli'n-nahvi*, thk. Mahmut Süleyman Yakut, (İskenderiye: Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmi'iyye, 2006), 13.

² Suyûtî, *el-İktirâh*, 14.

³ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, nşr. Emin Muhammed Abdülvehhab ve Muhammed es-Sâdık el-Ubeydî, (Beyrut: Dâru ihyâ't-turâsi'l-arabi, 1997), 9: 365.

hastalık, kişiyi işinden alıkoyan şey, özür ve sebep manalarına da gelmektedir.¹

Terim olarak İslami ilimlerde farklı şekillerde kullanılan illet kelimesi nahiv usulünde kelimenin sebep manasına binaen iki farklı şekilde ele alınmıştır. Buna göre illet asıl, fer' ve hüküm ile beraber kıyasın dördüncü rüknü olarak kullanılırken² aynı şekilde herhangi bir nahiv hükmünün neye binaen o şekli aldığı için sebebi manasında da kullanılmaktadır.³

1.2. İletlerin Taksimi

Bir nahiv meselesi ile ilgili illetlendirme yapmak için o meseleye konu olan hükmün asıldan çıkmış olması gerekmektedir. Aksi halde illet talep edilmesi doğru olmamaktadır. Örneğin, isimlerde asıl olan mureblik iken fiillerde ve harflerde asıl olan mebniliktir. Dolayısıyla zaten mebni olarak gelen bir harfle ilgili olarak neden mebni geldiğini araştırma konusu yapmak doğru değildir. Aynı şekilde mebnilikte asıl olan sükûn üzere mebni olmaktır. Sükûn üzere mebni olarak kullanılan bir harfin neden fetha, kesra veya damme üzere değil de sükûn üzere mebni olduğunu ile ilgili illet aramak gereksiz ve boşa bir çabadır. Mesela, bir fiili muzâriyi cezm eden harflerden olan lem (لَمْ) harfinin neden sükûn üzere mebni olduğunun araştırılmasına gerek yoktur.

İletler nahiv usulü âlimlerince farklı şekillerde taksim edilmiştir. Bu taksimler içerisinde en düzenli olanı Ebu'l-Kâsım Abdurahman Zeccâcî'ye (ö. 337/949) aittir. Nitekim o, illetleri ta'limî, kıyasî ve cedelî-nazarî olmak üzere üç kısma ayırmıştır. Ta'limî illetler Arap dilinin öğrenilmesini sağlayan illetlerdir. Zeccâcî'ye göre bu tür illetleri herkesin bilmesi gerekmektedir. Çünkü Arap dilindeki bütün kelimeleri, kalıpları ve terkipleri kuşatmak mümkün değildir, dolayısıyla bunların birbirleri üzerine kıyas yöntemi ile öğrenilmesi gerekmektedir. Örneğin, إِنَّ زَيْدًا قَائِمٌ (inne Zeyden kâimun) cümlesinden yola çıkarak إِنَّ (inne) harfinin mübtedâyı nasb, haberi ise raf ettiğini öğrenilmekte ve başında إِنَّ (inne) bulunan her mübtedâ-habere aynı muamelenin yapılması gerekmektedir. Aynı şekilde, قَامَ زَيْدٌ (kâme Zeydun)

¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 9: 367.

² Kemâleddin Ebu'l-Berekât el-Enbârî, *el-İğrâb fî cedelî'l-i'râb ve lumaü'l-edille*, thk. Saîd el-Afgânî, (Beyrut: Dâru'l-fikr, 1971), 93.

³ Benli, Ali "Ebu İshak eş-Şâtıbî'de Nahiv Usûlü" (Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 2013), 185.

cümlesinde fâilin merfû' olduğunu görülmekte, dolayısıyla her fâilin merfû' okunması gerekmektedir.

Zeccâcî'nin kıyasî illetler olarak isimlendirdiği kısım ta'limî illetlerin bir basamak daha ilerideki aşamasıdır. Örneğin, **ئِ** (inne) ve kardeşlerinin neden mübtedâyı nasb, haberi raf ettiği sorusunu sormak bu kabildendir. Bu sorunun cevabı ise, **ئِ** (inne) ve kardeşlerinin müteaddî fiili muzâriye benzer olmalarıdır. Aralarındaki bu benzerlik tıpkı müteaddî fiillerin fâilleri raf, mefûlleri nasb etmeleri gibi **ئِ** (inne) ve kardeşlerinin de mübtedâyı nasb, haberi raf etmelerini gerektirmiştir.

Cedelfî-nazarî illetler en son aşamada yer almakta olup ikinci kısımdan sonra sorulacak her soru bu kısım illete girmektedir. Örneğin, **ئِ** (inne) ve kardeşlerinin hangi açıdan fiile benzediği; mâzi, muzâri ve emr-i hâzır fiillerinden hangisine benzediği; mübtedâyı raf haberi nasb etmek yerine neden tam aksinin gerçekleştiği gibi soruları sormak bu türden illetler ile açıklanmaktadır.¹

1.3. En Sık Kullanılan İletler

Nahiv usulü ilminde kullanılan pek çok illet bulunmakla birlikte Suyûtî, bu illetlerden en çok kullanılanların yirmi dört adet olduğunu *el-İktirâh* adlı kitabında Ed-Dîneverî El-Celîs'ten (ö. 490/1097) nakille zikrederek her bir illeti örnekleri ile beraber açıklamıştır. Bu illetler semâ illeti, teşbîh illeti, istiğnâ illeti, istiskâl illeti, fark illeti, te'kîd illeti, ta'vîz illeti, nazîr illeti, nakîz illeti, manaya hamletme illeti, müşâkele illeti, muâdele illeti, mücâvera illeti, vücûb illeti, cevaz illeti, tağlîb illeti, ihtisâr illeti, tahfîf illeti, hâlin delaleti illeti, asıl illeti, tahlîl illeti, iş'âr illeti, tezat illeti ve evlâ illetidir.² Bunun yanı sıra zikredilebilecek diğer önemli illetler arasında telâzüm, muhalefet, tevassu' ve aslın fer'e hamli gibi illetler vardır.

1.3.1. Semâ (السَّمَاءُ) İletti

Bir hükmün sebebinin sadece Araplardan duyuma bağlı olması durumudur. Suyûtî bu illete örnek olarak **تَدْيَاؤُ** (sedyâu) kelimesini vermektedir. **فَعْلَاؤُ** (fa'lâu) kalıbından gelen bu kelime sadece dişiler için kullanılmakta, erkekler için **أَفْعَلُ** (ef'alu) kalıbı kullanılarak **رَجُلٌ أُنْدَى**

¹ Ebu'l-Kâsım Abdurahman ez-Zeccâcî, *el-Îzâh fî ileli'n-nahvi*, thk. Mâzin el-Mübarek, (Beyrut: Dâru'n-nefâis, 1986), 64-65.

² Suyûtî, *el-İktirâh*, 257.

denilmemektedir. Oysaki kıyas, bu kelimenin eril için de kullanılmasını gerektirmektedir. Burada kullanımı engelleyen tek illet ise Araplardan bu sıfatın sadece kadınlar için işitilmiş olmasıdır.¹

1.3.2. Teşbîh (التشبيه) İleti

Nahiv kurallarını sebeplendirmek amacıyla en çok kullanılan illetlerden bir tanesi teşbîh illetidir. İki farklı kelimenin bir veya daha fazla yönden birbirlerine benzemesi durumunda aynı hükme sahip olmaları olarak tanımlanmaktadır. Enbârî (ö. 577/1181), teşbîh illetine örnek olarak nâkıs fiil olan كَان (kâne) ve türevlerini vermiştir. Nitekim bu fiiller hakiki fiile benzerlikleri sebebiyle mübtedâyı raf, haberi ise nasb etmişlerdir. Öyle ki tam fiillerin fâili raf, mefûlü nasb etmeleri gibi كَان (kâne) ve türevleri de mübtedâyı raf, haberi ise nasb etmektedir. Çünkü nâkıs fiillerin isimleri fâile, haberleri ise mefûle benzemektedir. Bunun yanı sıra Enbârî, كَان (kâne)'nin haberinin isminden önce gelmesinin cevazını da mefûlün fâilden önce gelmesinin caiz olmasına, nâkıs fiillerin isimlerinin kendilerinden önce gelmesinin caiz olmamasını ise fâilin fiilden önce gelmesinin caiz olmamasına benzemektedir. Bununla birlikte haberlerin nâkıs fiillerden önce gelmesi mefûllerin fiilden önce gelmesi caiz olduğu için caizdir.²

1.3.3. İstiğnâ (الاستغناء) İleti

Benzer bir kelimenin varlığından dolayı diğer kelimelerin terk edilmesi durumudur. Örneğin, Arapçada وَدَعَ (veda'a) kelimesinin sadece emir ifade eden ve bırak, terk et manasına gelen دَع (da') sîğâsı kullanılmakta, mâzi ve muzâri hali ise kullanılmamaktadır. Bu durumun sebebi ise çekimli olarak kullanılan تَرَكَ (terake) fiilinin varlığının وَدَعَ (veda'a) fiilinin çekimli olarak kullanılmasını gereksiz kılmasıdır.³ İbn Cinnî (ö. 392/1002), Arapçadaki bazı sayıların kullanımını istiğnâ illeti ile

¹ Suyûtî, *el-İktirâh*, 257.

² Enbârî, *Esrârü'l-arabiyye*, thk. Muhammet Hüseyin Şemsu'd-Dîn, (Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, 1997), 88.

³ Suyûtî, *el-İktirâh*, 259.

delillendirmiştir. Ona göre, altı (سِتَّةٌ) sayısı ile iki tane üç (ثَلَاثَتَانِ) demekten, on (عَشْرَةٌ) sayısı ile (خَمْسَتَانِ) iki tane beş demekten istiğnâ edilmiştir.¹

1.3.4. İstiskâl (الاستِثْقَالُ) İleti

Arapların dillerine ağır gelen ifadeleri kolaylaştırmayı tercih etmeleri sıkça başvurdukları bir yoldur. Dile ağır gelen bir kullanımın terk edilmesine istiskâl illeti denilmektedir. Örneğin, يَعِدُ (yaidu) fiili aslında يَوْعِدُ (yav'idu) iken vâv harfinin kendisinden önce yâ harfi ve kendisinden sonra kesralı bir harfin gelmesinden dolayı dile ağır gelmiş, dolayısıyla kelimedden atılmıştır.² İbnu'l-Varrâk (ö. 381/991) ise bu illeti bir ibarenin, bir kelimenin, bir harfin veyahut bir harekenin ağır gelmesi şeklinde tanımlayarak merfû' olan tesniye kelimelerin elif ile merfû' olmasının vâv ile yâ harflerinin eliften daha ağır olmalarından kaynaklandığını ifade etmektedir.³

1.3.5. Fark (الْفَرْقُ) İleti

Bir kelimenin benzer bir kelime ile karışmasını engellemek için farklı irab alması durumudur. Enbârî, mureb kelimelerin irab almasının sebebinin isimler arasında fark olması gerektiği için olduğunu söylemektedir. Nitekim isimler fâil, mefûl ve izafet gibi farklı şekillerde cümlede yer almakta ve irab harfleri veya harekeleri ile birbirinden ayrılmaktadır. Örneğin, مَا أَحْسَنَ زَيْدًا (mâ ahsene zeyden) denildiğinde mana "Zeyd ne güzeldir!" şeklinde şaşırma, مَا أَحْسَنَ زَيْدًا (mâ ahsene zeydun) denildiğinde mana "Zeyd güzel yapmadı." şeklinde olumsuzluk, مَا أَحْسَنُ زَيْدٍ؟ (mâ ahsenu zeydin) denildiğinde ise mana "Zeyd'in en güzel yanı ne?" şeklinde soru sorma durumu söz konusudur. Mebni olan fiil ve harflerde ise manaların karışması söz konusu olmadığı için irab yapmaya gerek yoktur. Çünkü irab bir ziyadedir ve ziyade ancak bir faydaya binaen yapılmalıdır.⁴

1.3.6. Te'kîd (التَّكْيِيدُ) İleti

Bir fiilin veyahut bir durumun daha vurgulu dile getirilmesi için bazı eklemelerin yapılması durumudur. Suyûtî, emir fiiline şeddeli ve şeddesiz

¹ Ebu'l-Feth İbn Cinnî, *el-Hasâis*, thk. Muhammet Ali en-Neccâr, (Beirut: Dâru'l-kitâbi'l-arabî, 1952), 1: 271.

² Suyûtî, *el-İktirâh*, 259.

³ Ebu'l-Hasan İbnu'l Varrâk, *İlelü'n-nahvi*, thk. Muhammet Derviş, (Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 1999), 63.

⁴ Enbârî, *Esrârü'l-arabiyye*, 35.

nûn harfinin eklenmesini bu illete örnek olarak zikretmektedir.¹ Bunun yanı sıra Arapçada erilliği ve dişiliği ortak olan bazı kelimelerin sonuna vurgu amaçlı müenneslik tâ'sının eklenmesi bu illet ile açıklanmaktadır. Bayanlar için *إِنْسَانَةٌ* (insânetün) kelimesinin kullanılması bunun bir örneğidir. Şâtıbî (ö. 790/1388) ise ismi mevsûl olan *أَيُّ* (eyyü) kelimesinin hem eril hem de dişî için ortak olmasına rağmen dişiler için kullanıldığında *أَيَّةُ* (eyyetü) şeklinde gelmesini bu illete bir örnek olarak göstermektedir.²

1.3.7. Ta'vîz (التَّوَيُّضُ) İleti

Kelimede ağırlığa ve dilde zorluğa sebep olan aslî bir harfin veya harekenin düşürülerek yerine başka bir harfin veya harekenin getirilmesi durumuna ta'vîz (bedel) illeti denilmektedir. Enbârî, ta'vîz illetine izafetten kesilmiş olan *قَبْلُ* (kablü) ve *بَعْدُ* (ba'du) kelimelerinin damme üzere mebni olmasını örnek olarak vermiştir. Muzâf ve muzâfun ileyhin tek bir kelime konumunda olduğunu, muzâfun ileyhin hafzedilmesi durumunda ise tek bir kelimenin parçası haline geleceğini, kelimelerin parçalarının ise mebni olduğunu söyleyen Enbârî, neden damme üzerine mebni olduğunu ile ilgili iki illet zikretmiştir. Bu illetlerden bir tanesi ta'vîz illetidir. Nitekim muzâfun ileyh hafzedilince zayıflayan muzâfa muzâfun ileyhten bedel olarak harekelerin en güçlüsü olan damme verilmiştir.³

1.3.8. Nazîr (النَّظِيرُ) İleti

Kullanım açısından birbirine benzeyen kelimelerin aynı hükme sahip olmaları durumudur. Eğer bir kelimenin benzeri bulunmaz ise bu durumda adem-i nazîr illeti söz konusu olmaktadır. Meczûm halde bulunan sahih fiili muzârilerin sonu geçiş esnasında kesra ile harekelenmektedir. Bunun sebebi fiildeki cezmin isimdeki cerrin nazîri olmasıdır. *لَمْ يَكْتُبِ الدَّرْسَ* (Lem yektubi'd-derse) örneğinde böyle bir durum söz konusudur.

İbnu'l-Varrâk *حَبَدًا* kelimesinin isim olmasını gerekçelendirirken adem-i nazîr illetinden faydalanmaktadır. Çünkü *حَضْرَمَوْتُ* ve *بَعْلَبَكُ* gibi

¹ Suyûtî, *el-İktirâh*, 259.

² Ebu İshak eş-Şâtıbî, *el-Makâsıdu's-Şâfiye*, thk. Abdurrahman b. Süleyman el-Asimin v.dğr., (Mekke: Câmiatü Ümmi'l Kurâ, 2007), 1: 500.; Benli, Ali "Ebu İshak eş-Şâtıbî'de Nahiv Usûlü" (Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 2013), 198.

³ Enbârî, *Esrârü'l-arabiyye*, 37.

kelimeler iki kelimenin birleşmesiyle oluşan isimlerdir. حَبْدًا de bu isimler gibi iki kelimededen meydana gelmektedir. Ancak fiiller arasında iki fiilin birleşmesiyle meydana gelmiş bir fiil bulunmamaktadır. Dolayısıyla حَبْدًا kelimesinin isimler arasında nazîri bulunması sebebiyle isimlerden sayılması gerekmekte iken, adem-i nazîrden dolayı fiillerden sayılması caiz değildir.¹

1.3.9. Nakîz (النَّقِيزُ) İleti

Bir kelimenin zittinin sahip olduğu hükmü alması nakîz illeti olarak isimlendirilmektedir. Cinsini olumsuz kılan لَا (lâ) isim cümlesinin başına gelerek tekit ifade etmektedir. Bu لَا (lâ) harfinin mübtedâyı nasb, haberi raf etmesinin illeti ise onun zittı olan ve olumlu cümleyi tekitleyerek mübtedâyı nasb, haberi raf eden إِنَّ (inne) harfine hamledilmesidir.²

1.3.10. Manaya Hamletme (الْحَمْلُ عَلَى الْمَعْنَى) İleti

Bir kelimenin manasına bakılarak olması gerekenden farklı olarak gelmesidir. Örneğin, “فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِّن رَّبِّهِ”-“Rabbinden kendisine öğüt gelen kimse” (el-Bakara- 2/275) ayetinde مَوْعِظَةٌ kelimesi وَعِظٌ kelimesi ile aynı manaya sahip olduğu için fiili müennes değil, müzekker olarak gelmiştir.³ Aynı şekilde “إِنَّ رَحْمَةَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِّنَ الْمُحْسِنِينَ”-“Şüphesiz, Allah’ın rahmeti iyilik edenlere çok yakındır.” (el-A’râf 7/56) ayetinde رَحْمَةٌ kelimesinden maksat إِحْسَانٌ olduğu için haber konumundaki قَرِيبٌ kelimesi ismi müennes olmasına rağmen müzekker olarak gelmiştir.

1.3.11. Müşâkele (المُشَاكَلَةُ) İleti

İki veya daha fazla lafzın birbirlerine uyumlu olması için kıyasın aksi şekilde gelmesidir.⁴ Örneğin, “سَالِسًا وَأَعْلَالًا” (el-İnsân 76/4) ayetinde مَفَاعِلٌ kalıbında gelen سَالِسًا kelimesi gayri munsarif olması gerekirken munsarif

¹ İbnu'l Varrâk, *İlelü'n-nahvi*, 65.

² Suyûtî, *el-İktirâh*, 260.

³ Suyûtî, *el-İktirâh*, 260.

⁴ Müşâkele terimi belagat ilminde de kullanılmakta olup “Bir anlamı, kendi lafzı dışında, söz sırasında geçmiş bir başka lafızla söylemektir.” bkz: Avnullah Enes Ateş, “Bir Tercüme Problemi Olarak Kur’an’da Müşâkele Üslubu”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31, sy. (Haziran 2017): 110.

olarak gelmiştir. Bunun illeti سَلَابِلًا kelimesinin اَغْلَالًا kelimesi ile uyumlu olmasını sağlamaktır.¹

1.3.12. Muâdele (المُعَادَلَةُ) İleti

Bu illet i'tidâl, muvâzene ve mukâbele illeti olarak da bilinmektedir. Benzer durumlara sahip iki kelimenin eşitlenmesi durumudur. İbnu'l-Varrâk إِنَّ (inne) ve اَنَّ (enne) kelimelerinin ilk harflerinin farklı olmasının illetinin ikisi arasında ayırım olması gerektiği için olduğunu belirttikten sonra إِنَّ (inne) harfinin kesra, اَنَّ (enne)'nin ise fetha ile harekelenmesinin illetini şöyle açıklamaktadır: “Kesra fethadan daha ağır bir harekedir. اَنَّ (enne) ve sonrasında gelen cümle beraber uzun bir isimdir. إِنَّ (inne) ise müfret hükmündedir² ve اَنَّ (enne)'den daha hafiftir. Dolayısıyla aralarında eşitlik olması amacıyla ağır olanın fethalı, hafif olanın ise kesralı olması gerekmiştir.”³ Bu eşitlik ise hafif olan اَنَّ (inne)'ye ağır hareketin, ağır olan اَنَّ (enne)'ye ise hafif hareketin verilmesi ile sağlanmıştır.

1.3.13. Mücâvera (المُجَاوِرَةُ) İleti

Cümledeki konumları itibari ile birbirlerine yakın olan iki kelimenin alması gerektiği irab alametinden farklı bir alamet almaları durumudur. Bu durumun en meşhur örneği هَذَا جُحْرٌ صَبٌّ خَرِبٌ (Bu, kertenkelenin yıkık yuvasıdır) cümlesidir. Bu cümledeki خَرِبٌ kelimesi جُحْرٌ kelimesinin sıfatı olduğu için merfû' olması gerekmektedir. Ancak خَرِبٌ kelimesi, muzâfun ileyh olmak üzere mecrûr olan صَبٌّ kelimesine olan yakınlığından dolayı onun gibi mecrûr olarak gelmiştir.

¹ Suyûtî, *el-İktirâh*, 260.

² Buradaki müfretlikten kasıt إِنَّ ve sonrasında gelen cümlenin gerideki herhangi bir cümlenin ögesi olmamasıdır. اَنَّ ise ismi ve haberi ile beraber geride geçen cümlenin fâil, mefûl vs. bir ögesidir.

³ İbnu'l Varrâk, *İlelü'n-nahvi*, 63-64.

1.3.14. Vücûb-Cevâz (الْوَجُوبُ-الْجَوَازُ) İleti

Bir kelimenin mutlaka olduğu gibi okunması vücûb illetinden dolayı iken olduğundan farklı okunmasının mümkün olması ise cevâz illetinden dolayıdır. Suyûtî, fâilin merfû' okunmasının vacib olmasını bu illet ile sebeblandırmektedir. Yine o, imâle yapılan yerlerde bunu yapmanın vacib değil caiz olduğunu söylemektedir.¹

1.3.15. Tağlîb (التَغْلِيبُ) İleti

Genel olarak müzekkerlik-müenneslik, tekillik-coğulluk veya büyüklük-küçüklük gibi birbiri ile zıt kelimelerin en güçlü olana münasip olarak ifade edilmesi durumudur. Suyûtî, bu illete örnek olarak Tahrîm suresi 12.ayeti getirmektedir. Nitekim ayet, Hz. Meryem'den bahsedilmesine rağmen "وَكَاثَتْ مِنَ الْقَائِنِينَ" (O itaat edenlerdendi.) şeklinde gelmiştir.² Burada Arap diline göre erillik asıl, dişilik ise fer' olduğu için daha güçlü olan eril ile bir ifadeye yer verilmiştir. Tağlîbin Arapçada pek çok kullanımı vardır. Örneğin anne ve baba için iki baba manasında الأَبَوَانِ denilmesi, aynı şekilde nehir ve deniz kastedilerek iki deniz manasına gelen البَحْرَانِ kelimesinin kullanılması bunlardan birkaç tanesidir. Nitekim الأَبَوَانِ örneğinde anne babaya dâhil edilirken البَحْرَانِ kelimesinde ise küçük olan nehir büyük olan denize dahil edilmiştir.

1.3.16. İhtisâr (الاختِصَارُ) İleti

Sözü kısaltmak için kelimelerin bir kısmını veya tamamını hafzetme durumudur. Arapçada sözü kısaltma amaçlı yapılan bu tür eylemler çoktur. Örneğin, münâdâ bir kelimenin son harfinin terhîm yapılarak hafzedilmesi bu durumdan kaynaklanmaktadır. Aynı şekilde olumsuz bir كَانَ (kâne) fiilinin muzâri halinde sondaki nûn harfinin atılması da ihtisâr sebebiyledir. Nahl suresi 120.ayette böyle bir durum söz konusu olmuştur. Nitekim "وَلَمْ يَكُ مِنْ الْمُشْرِكِينَ" (Müşriklerden olmadı) ayetinde yer alan muzâri كَانَ (kâne) fiilinin nûn harfi düşmüştür.³

¹ Suyûtî, *el-İktirâh*, 261.

² Suyûtî, *el-İktirâh*, 263.

³ Suyûtî, *el-İktirâh*, 263.

1.3.17. Tahfif (التخفيف) İleti

Arapların kısa cümlelerle kendilerini ifade etmelerinin yanı sıra dile hafif gelenleri tercih etmeleri de bilinen bir gerçektir. Dile ağır gelen kelimeleri bir şekilde hafifletmeye tahfif illeti denilmektedir. Bu hafifletme genellikle ağır kelimelere hafif hareketlerin verilmesi şeklinde olur. Tahfif illetinin bulunduğu yerlerde çoğu zaman istiskâl illetinin de bulunduğu görülmektedir.

Enbârî, *إن* (in) ve diğer iki fiili cezm eden kelimelerin fiili muzâriyi neden nasb veyahut raf değil de cezm ettiği ile ilgili olarak tahfif illetini zikretmektedir: “*إن* (in) harfinin fiili muzâride amel etmesinin sebebi ona has kılınmasıdır. Cezm etmesinin sebebi ise şart ve cezadan oluşan iki cümleye ihtiyaç duymasındır. Şart ve cezadan oluşan bu uzun cümleleri hafifletmek için ise cezm seçilmiştir. Çünkü cezm hafifletmek ve hafifletmektir.”¹

1.3.18. Asıl (الأصل) İleti

Bir kelime hakkında hüküm verilirken o anki durumuna göre değil, asıl olması gereken konuma göre hüküm bina etmeye asıl illeti denilmektedir. Kıyasa göre *استحاذ* (istehâze) olması gereken fiili mâzinin aslı üzere yani *استخوذ* (istahveze) olarak kullanılması, aynı şekilde yaygın kullanımın *يُكْرِم* (yükrimu) olmasına rağmen bu muzari fiilin bazen *يُؤَكِّرِم* (yüekrimu) şeklinde kullanılması bu fiillerin asıl hallerini hatırlatmak amaçlıdır. Gayri munsarif bir kelimenin kıyasa aykırı olarak bazen munsarif olarak getirilmesinin sebebi de yine asıl illetinden kaynaklanmaktadır.²

1.3.19. Evlâ (الأولى) İleti

İki veya daha fazla kelimedenden birisinin herhangi bir hükmü almasında veya almamasında diğerlerinden daha öncelikli olması durumudur. Örneğin, bir cümlede fâilin mefûlden önce gelmesinin sebebi fâilin daha evlâ olmasıdır. Nitekim fâil fiil cümlesinin zorunlu ögesi iken mefûl ise fadladır, yani zorunlu öge değildir.³

¹ Enbârî, *Esrârü'l-arabiyye*, 173.

² Suyûtî, *el-İktirâh*, 264.

³ Suyûtî, *el-İktirâh*, 264.

İbn Usfûr (ö. 669/1270), cezm edatlarının gizli olması durumunda amel etmesinin caiz olmadığını belirtirken bu illetten faydalanmaktadır. Nitekim cer harfleri cezm edici kelimelerden daha kuvvetlidir. Gizli olması durumunda harfi cerler amel etmediğinden ondan daha zayıf kabul edilen cezm edici kelimelerin gizli olarak hayli hayli amel etmemesi gerekmektedir.¹

1.3.20. Hâlin Delaleti (دَلَالَةُ الْحَالِ) İletti

Cümlelerin sarf edildiği ortamın açıklığı sebebi ile bazı kelimelerin zikredilmemesi durumudur. Bir kişinin cümleye **الِهَالُ** diyerek başlaması bunun bir örneğidir. Burada mübtedâ olan **هَذَا** ibaresi ortamın zaten buna delalet etmesi sebebiyle hafzedilmiştir.²

Söyleyeni bilinmeyen “قَالَ لِي كَيْفَ أَنْتَ قُلْتَ عَلِيلٌ * سَهْرٌ دَائِمٌ وَحُزْنٌ طَوِيلٌ” (Bana nasılsın dedi, dedim ki hasta, sürekli uykusuzluk ve uzunca hüzün) beytinde de aynı durum söz konusudur. Nitekim şair, konuşmanın geçtiği durumun delaleti sebebiyle haber olan **عَلِيلٌ** (alîl) kelimesinin mübtedâsını yani **أَنَا** lafzını hafzetmiştir.

1.3.21. İş'âr (الإشْعَارُ) İletti

Sözlükte hissettirmek, bildirmek, birine bir şeye muttali kılmak manalarına gelen iş'âr kelimesi³ terim olarak, hafzedilen bir harfin veya bir kelimenin harekesinin nereden geldiğini hissettirmek demektir. Örneğin, **مُوسَى** kelimesinin çoğulunun **مُوسُونَ** olarak yani sîn harfinin fethalı olarak gelmesinin sebebi hafzedilen harfin elif olduğuna delalet etmesi içindir. Nitekim bu kelimenin aslı **مُوسِيُونَ** iken i'lâl kuralları gereği **مُوسُونَ** olması gerekmektedir. Ancak hafzedilen elif olduğunu hissettirmek için sîn harfi dammeli değil fethalı gelmiştir.⁴

¹ Ebu'l-Hasen İbn Usfûr, *Şerhu cümeli'z-Zeccâci*, nşr. Fevz eş-Şe'âr, (Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1998), 2: 474.

² Suyûtî, *el-İktirâh*, 264.

³ Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, thk: Mustafa Hicâzî, (Kuveyt: Matbaatü Hukümeti'l-Kuveyt, 1973) 12: 177.

⁴ Suyûtî, *el-İktirâh*, 264.

1.3.22. Tezat (التضاد) İleti

Birbirine zıt iki şeyin varlığı sonucu cümlede olmaması gereken değişikliklerin olması veya olması gereken değişikliğin olmaması durumudur. Suyûtî, mefûlü mutlak ile tekitlenmiş bir kalb fiilinin mefûllerinden önce gelmesi durumunda ilgâ (الإلغاء) caiz olmakla birlikte asıl olanın ilgâ değil i'mâl (الإعمال) olduğunu söylemektedir. Çünkü tekit ile ilgâ arasında bir zıtlık vardır ve ilgânın olmamasının sebebi bu zıtlıktır.¹ Örneğin, “Zeyd’in ayakta olduğunu kesinlikle bildim” şeklinde bir cümle kurmak istenildiğinde “زَيْدًا عَلِمْتُ قَائِمًا عَلِيمًا” denilmesi normaldir. Ancak cümleyi “زَيْدًا عَلِمْتُ قَائِمًا عَلِيمًا” şeklinde hem kalb filini ilgâ ederek hem de tekit ifade eden mefûlü mutlakı bir arada kullanarak ifade etmek ise zayıf olan ve az görülen bir durumdur. Çünkü son cümlede ihmâl olarak kabul edilen ilgâ ile tekit bir arada bulunmuştur. İlgâ ile tekitin bir arada bulunması ise tezattır. Sonuç olarak bu tezatlık ilgâya engel olmuştur.

1.3.23. Telâzüm (التلازم) İleti

İki veya daha fazla kelimenin birbirini gerektirmesi ve birbirinden ayrılmaması durumuna telâzüm illeti denilmektedir. Örneğin, her mübtedâ için bir haber ve her haber için bir mübtedâ gerekmektedir. Mübtedâ ve haber birbirinden ayrılmadığı için her birisi diğerinde âmil olma görevini yerine getirmiştir.²

1.3.24. Muhâlefet (المخالفة) İleti

Birbiri ile karışması muhtemel olan kelimelerin birbirlerinden ayrılmaları için farklı şekillerde kullanılmasıdır. Lâm-ı tarifte böyle bir durum söz konusudur. Halil b. Ahmed'e (ö. 175/791) göre elif ve lâm harfleri ikisi beraber ta'rîf harfi iken Sîbeveyhi'ye göre sadece lâm harfi ta'rîf bildirir ve başına hemze-i vasıl gelmiştir. Hemze-i vasıl sadece fiil ve isimlerin başına gelirken harfin başına geldiği tek yer ise burasıdır. İsim ve fiillerin başında gelen hemze-i vasıl اُكْتُبُ ve اِبْنُ kelimelerinde olduğu gibi ya dammeli ya da

¹ Suyûtî, *el-İktirâh*, 265.

² Abdüllatif ez-Zebidî, *İ'tilafu'n-nusrâ fi'h-tilâfi nuhâti kûfe ve'l-basra*, thk. Târik el-Cenebî, (Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1987), 30.

kesralı olarak gelmektedir. Lâm-ı tarifi başında fethalı olarak gelmesi ise damme ve kesradan farklı olması içindir.¹

1.3.25. Tevassu' (التَوَسُّعُ) İleti

Dilde genişliğin sağlaması için asıl olan kelimelerin yerine başka kelimelerin kullanılması durumudur. Arapçada asıl soru edatları üç tane olup bunlar hemze (إِ), hel (هَلْ) ve em (أَمْ) harfleridir. Bunun dışında kullanılan tüm isimler ve zarflar dilde genişlik sağlamak için kullanılmıştır. Örneğin, مَنْ (men) kelimesi soru edatı olarak sadece akıllı kimseler için kullanılmaktadır. Soruların مَنْ yerine hemze ile sorulması halinde belki de cevap hiç gelmeyecek şekilde konuşmanın uzayıp gitme ihtimali olacaktır. Çünkü bir muhatap yanımızda tanımadığı birisini görse ve o kişinin kim olduğu öğrenmek istese أَيْ زَيْدٌ عِنْدَكَ؟ (Yanıdaki Zeyd mi?) şeklinde sorması gerekmektedir. Eğer cevabımız hayır olursa bu sefer soru أَيْ حَسَنٌ عِنْدَكَ؟ (Yanıdaki Hasan mı?) şeklinde gelecek ve bu durum yanımızdaki kişinin ismini sayana kadar devam edecektir. İşte hemzede bulunmayan bu özellik مَنْ kelimesinde bulunmaktadır ve muhatap مَنْ عِنْدَكَ؟ (Yanıdaki kim?) şeklinde soru sorarak tek tek isim saymaktan kurtulacaktır.²

1.3.26. Aslın Fer'e Hamli (حَمَلُ الْأَصْلِ عَلَى الْفَرْعِ) İleti

Asıl olan temel kelimelerin rütbe kendilerinden düşük olan fer'lerine göre hüküm alması illetidir. Örneğin, Ferrâ (ö.207/822) müfret mâzi fiilin fetha üzere mebni olması meselesini illetlendirirken asıl olan müfret fiili fer' olan tesniye kelimeye hamletmiş ve tesniyelik elifinden dolayı fetha üzere mebni olan müsenna mâzi fiilin müfret mâzi fiilin de fetha üzere mebni olmasını gerektirdiğini ifade etmiştir.³

2. İletinin Nahiv İhtilaflarındaki Yeri

Basra ve Kufe nahiv ekolleri arasında mevcut olan ihtilafların hepsi aslında bir illete dayanmakla birlikte burada sadece yukarıda zikredilen illetlerin yer aldığı bazı ihtilaflı meselelere yer verilmiştir.

¹ Enbârî, *Esrârü'l-arabiyye*, 200.

² Enbari, *Esrârü'l-arabiyye*, 194.

³ Ebu'l Hasan el-Bâkûlî el-İsfahanî, *Şerhu'l-luma'*, thk. Muhammet Halil Murat el-Harbî, (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 2007), 294.

2.1. Fiillerde Asıl Olanın Ne Olduğu Meselesi

Halil b. Ahmed ve Sîbeveyhi başta olmak üzere tüm Basralı dilcilere göre isimlerde asıl olan mureblik iken fiillerde ve harflerde asıl olan ise mebniliktir. Çünkü irab, cümle içinde farklı manalar ifade etme ihtimali olan kelimelerin birbirlerinden ayırt edilebilmesi için gelmektedir. Fiiller ise farklı manalara gelemeyeceği için mureb olmaları gereksizdir. Buna rağmen bazı fiillerin mureb olmalarının illeti ise bir kısım açılardan isimlere benzemeleridir. Dolayısıyla Basralı dilciler fark illetini kullanarak irabın isimler için şart olduğunu, fiil ve harfler için ise mebniliğin asıl olduğunu dile getirmektedir.¹

Basralı dilciler bir kelimedede asıl olanın adem-i irab yani kelimenin irab almaması olduğunu belirtmişlerdir. Kelimelerin irab almalarının sebebi ise daha sonradan ârız olup bazen ortaya çıkarken bazen kaybolan birtakım durumlardır. İsimlerin cümle içerisinde hem fâil hem mefûl hem de muzâfun ileyh konumunda gelmeye elverişli olmaları onların hangi konumda olduğunun belirtilmesini gerekli kılmış, dolayısıyla da mureb olmuşlardır. Fiillerde ise böyle bir durum söz konusu olamayacağı için mebnidirler.²

En başta Ferrâ olmak üzere Kufeli dilciler, Basralıların isimlerin mureb, harflerin ise mebni olmaları gerektiği düşüncesini katılmakla birlikte fiillerin de aslen mureb olmaları gerektiğini düşünmektedir. Çünkü fiiller, kendileri üzerinde vâkî olan farklı zaman dilimleri sebebiyle tıpkı isimler gibi farklı manalara gelebilmektedir. Örneğin, زَيْدٌ يَمْشِي (Zeyd kalkıyor/kalkar/kalkacak) cümlesinde kalkmak fiili şimdi kalkıyor manasını ifade edebileceği gibi ilerde kalkacak manasını da kendi içerisinde barındırmaktadır. Aynı şekilde فُلَانٌ يُطِيعُ اللَّهَ (Falan kişi Allah'a itaat eder/ediyor/edecek/ ifadesinde itaat etmek fiili uzun bir müddeti kapsamakta olup fâilin vefatına kadar devam edecek bir süreyi ifade edebilmektedir. Dolayısıyla isimler gibi farklı manalar ifade edebilecek olan fiillerin de mureb olarak belirli manalar ifade etmesi gerekmektedir.³

Fillerin farklı manalara geldiğinin bir diğer örneği ise nahiv kitaplarında sıkça rastlanılan لَا تَأْكُلِ السَّمَكُ وَتَشْرَبِ اللَّيْنَ cümlesidir. Bu cümlede تَشْرَبِ fiilini hem meczûm hem de mansûb olarak okumak mümkündür.

¹ Zeccâcî, *el-Îzâh fî ileli'n-nahvi*, 77.

² Ebu'l-Bekâ el-Ukberî, *et-Tebyîn an mezâhibi'l-nahviyyine'l-basriyyine ve'l-kûfiyyin*, thk. Abdurrahman b. Süleyman El-Useymin, (Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslamî, 1986), 154.

³ Zeccâcî, *el-Îzâh fî ileli'n-nahvi*, 80.

Meczûm olarak okunduğunda cümlelerin manası ‘balık yeme ve süt içme’ şeklinde nehiy olurken içmek fiilinden önceki vâv harfi vâv-ı maiyyet kabul edilerek mansûb okunduğunda ‘süt içerken balık yeme’ manası ifade edilmektedir. Dolayısıyla Kufeli dilcilere göre bu farklı ifadelerin birbirinden ayırt edilebilmesi için fiillerin de isimler gibi aslen mureb olmaları gerekmektedir.

2.2 Mâzi Fiilin Fetha Üzere Mebniliği Meselesi

Basra ve Kufe ekolleri arasında mâzi fiilin mebniliği ve muzâri fiilin murebliği konusunda ihtilaf bulunmamaktadır. Yine her iki ekole göre mebnilikte asıl olan sükûn üzere mebni olmaktır ve aslı üzere gelen mebni bir kelimenin neden böyle kullanıldığının illetini araştırmak gereksizdir. Bu sebepten ötürü sükûn üzere mebni olmayan her kelimenin neden fetha, kesra veyahut damme üzere mebni olduğunun illetinin araştırılması gerekmektedir. Fiili mâzide ise asıl olan sükûn üzere mebni olmasıdır. Bununla birlikte müfret ve tesniyelerin gâib ve gâibelerinde mâzi fiil fetha üzere mebni olmuştur. Basra ekolü bu konu hakkındaki görüşünü teşbîh illetinden yola çıkarak savunur iken Kufe dil ekolü aslın fer’e hamli illetinden faydalanarak iddiasını desteklemeye çalışmıştır.

En başta Sîbeveyhi olmak üzere Basra ekolüne mensup dilcilere göre mâzi fiilin fetha üzere mebni olmasının illeti teşbîh yani mâzi fiilin muzâri fiil ve isim ile arasında var olan benzerliktir. Sîbeveyhi bu durumu şöyle açıklamaktadır:

“*فَعَلَ* gibi *فَعَلَ* kalıbında olan tüm mebnilerin sonu sükûn olmamıştır. Çünkü muzâriye benzeyen bazı yönleri bulunmaktadır. Örneğin, *هَذَا رَجُلٌ ضَرْبِي* (Bu beni döven adamdır) cümlesinde mâzi fiil nekira bir kelimeye sıfat olarak gelmiştir. Nitekim bu tıpkı *هَذَا رَجُلٌ ضَارِبٌ* (Bu döven bir adamdır) demek gibidir. Aynı şekilde *إِنْ فَعَلَ فَعَلْتُ* (o yaparsa yaparım) cümlesi *إِنْ يَفْعَلُ أَفْعَلُ* cümlesi ile aynı manadadır. Mâzi fiil tıpkı muzâri gibi bir fiildir. *إِنْ* ile kullanılması muzâri fiil konumunda olmasına, sıfat olarak gelmesi ise isim konumunda olmasına sebep olmuştur.”¹

Görüldüğü üzere Sibeveyhi’ye göre mazi fiilin isimler gibi sıfat konumunda gelebilmesi ve aslen muzari fiilin başına gelen cezm edici kelimelerden sonra yer alabilmesi onu ne sıfat olabilen ne de cezm edici kelimelerden sonra gelebilen emir fiillerinden üstün kılmış, bu üstünlük ise

¹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, thk. Abdüsselam Muhammet Harun, (Kahire: Mektebetü’l-hancî, 1988), 1: 16.

örneklerinde görüldüğü üzere hem cemî hem de müfret kelimeler aynı şekilde irab almaktadır. Ancak قَصْرَانٍ و قَصْرَيْنِ kelimelerinde görüldüğü gibi tesniyelerde ise böyle bir durum söz konusu değildir. Ayrıca müfret kelimelerin manaları tıpkı cemîler gibi farklılaşabilmektedir. Çünkü bir cemîden daha fazla cemî olabileceği gibi müfret bir kelime de pek çok açıdan diğer müfretten farklı olabilmektedir.¹ Ancak bir kelime tesniye yapıldığında sadece sayıdan bahsedilmekte, tesniyeden daha fazla tesniye ise olmamaktadır. Her ne kadar bazı durumlarda tesniyeden kasıt daha fazlası olsa da böyle durumlar azdır ve cemîlerin killet-kesrat durumundaki farklılıkları seviyesine ulaşmamaktadır.² İşte cemî ve müfret arasındaki bu nispet ve yakınlık Halil b. Ahmed'in müfredi cemiye hamletmesini caiz kılarken müfredin mana ve konum bakımından tesniyeye olan uzaklığı, Ferrâ'nın Halil b. Ahmed gibi müfreti tesniyeye hamletmesinin caiz olmaması gerektiğini göstermektedir.³

2.3. Mübteda-Haberin Âmili Meselesi

Başlanılan şey manasına gelen mübtedâ kelimesi terim olarak "İsnâd amacıyla lafzî âmillerden soyutlanmış isim" manasına gelmektedir. Bu isim, أَنْ تَصُومُوا (Zeydün) lafzı gibi sarîh yani açık olabileceği gibi اِنَّ (en tesûmû) ibaresi gibi müevvel de olabilmektedir. Lafzî âmiller اِنَّ (kâne), اِنَّ (inne) ve اِنَّ (zanne) gibi mübtedâ-haberin başına gelip irab hallerini değiştirenlerdir. Bu tür âmillerin varlığı durumunda mübtedâ-haberdan bahsedilmemektedir. Soyutlanmanın isnâd amacıyla olması kaydı ile lafzî âmillerden soyutlanan ama herhangi bir isnâd ilişkisinde olmayan kelimeler tanımdan çıkarılmıştır. Örneğin, اِنَّ (Zeydün) lafzının başında her ne kadar lafzî bir âmil bulunmasa da bir haber ile cümle tamamlanıncaya kadar mübtedâ olarak isimlendirilmemektedir. Haber kelimesi ise terim olarak

¹ Burada kastedilen cemi kesretin cemi killetten daha fazla olması veya bir ceminin tekrardan cemisi yapılarak sîgây-ı muntehe'l-cumû'ya dönüşebilmesidir. Aynı şekilde müfret bir kelime, örneğin insan, diğer müfretlerden, yani diğer insanlardan pek çok açıdan farklıdır. Dolayısıyla cemi ile müfret arasında ortak yönler bulunmaktadır. (bkz: Zeccâcî, *el-İzâh fî ilel'in-nahvî*, 121)

² Tesniye zikredilip daha fazlasının kastedilmesine örnek olarak Mülk suresi 4.ayet zikredilebilir. Nitekim bu ayette geçen iki kere dönüp bakmaktan kasıt tekrar tekrar bakmaktır. (bkz: Ebu Hayyân el-Endelüsî, *İrtişâfü'd-darab min lisâni'l-Arab*, thk. Mustafa Ahmed en-Nemmas, (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-türâs, 1997), 1: 270.)

³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, 9: 280.

“Kendisi ile anlamlı bir cümlenin tamamlandığı şey” şeklinde tanımlanmaktadır.¹

Mübtedâ daima sarîh veya müevvel isim olurken haberin hem isim hem de cümle olabilmesi mümkündür. Cümle olan haber de fiil cümlesi, isim cümlesi ve şibih cümle olabilmektedir. Mübtedâ ve haber sarîh isim olduğunda lafzen veya takdîren merfû’ olurken cümle olduğunda mahallen merfû’ olmaktadır. Mübtedâ ve haberin merfû’ olmasına sebep olan âmilin ne olduğu konusu ise Basra ve Kufe dil ekollerinin ihtilaf ettiği meseleler arasındadır. Basra dil ekolü, mübtedânın ibtidâ sebebiyle merfû’ olduğunu iddia ederken Kufe dil ekolü mübtedâ ve haberin telâzüm illeti sebebiyle birbirlerini raf ettiklerini dile getirmiştir. Bunun yanı sıra Basra dil ekolü haberin neden merfû’ olduğu konusunda kendi arasında ihtilaf etmiştir.²

Kufe dil ekolü telâzüm illeti sebebiyle mübtedâ ve haberin merfû’ olduğunu iddia etmektedir. Buna göre, her mübtedânın bir habere, her haberin de bir mübtedâyâ ihtiyacı vardır. Bu iki ögenin her durumda birbirini gerektirmesi ve birisi olmadan diğerinin eksik kalması birbirleri üzerinde amel etmelerine sebep olmuştur. Dolayısıyla, mübtedâyı raf eden âmil haber, haberi raf eden âmil ise mübtedâdır. Bunun yanı sıra, bazı Kufeli dilciler mübtedâyı raf eden âmilin haberden ona dönen zamir olduğunu iddia etmiştir.³

Basralı dilcilerin çoğuna göre, mübtedânın âmili manevi bir âmil olan ibtidâdır. İbtidânın ne olduğu konusunda ise iki görüş vardır. Birinci ve daha doğru olan görüşe göre ibtidâdan kasıt, cümle başında gelen kelimelere özel ilginin verilmesi ve bu sebepten ötürü diğer öğelere karşı daha güçlü kabul edilmesidir. Cümle başındaki kelimelerin daha kuvvetli olduğunu göstermesi bakımından bir örnek olarak ظَنَّ (zanne) fiili verilmektedir. Nitekim bu fiilin mefûlleri kendisinden sonra geldiğinde sadece mansûb okunurken mefûllerden birinin takdim etmesi durumunda merfû’ okunmasının caiz olmasının sebebi ظَنَّ (zanne) fiilinin cümle başında

¹ Ebû Muhammet Cemâleddin İbn Hişâm, *Şerhu katri’n-nedâ ve belli’s-sadê*, tlf. Muhammet Muhyiddin Abdülhamid, (Beyrut: el-Mektebetü’l-asriyye, 2010), 138-139.

² Enbârî, *el-İnsâf fî mesâilî’l-hilâf beyne’l-basriyyîne ve’l-kûfiyyîn*, thk. Cevdet Mebrûk Muhammet, (Kahire: Mektebetü’l-Hancî, 2002), 40.

³ Ukberî, *et-Tebyîn*, 225

iken sahip olduğu gücü kaybetmesidir. İkinci görüşe göre ise ibtidâ, kelimenin lafzî âmillerden soyutlanmasıdır.¹

Manevi bir âmil olan ibtidâ veya lafzî âmillerden soyutlanma, Kufeli dilciler tarafından reddedilmiştir. Örneğin Ferrâ, Basra ekolünün önemli simalarından olan İshâk el-Cermî (ö. 225/840) ile arasında geçen bir münakaşada ona mübtedânın âmilinin ne olduğunu sorduğunda lafzî âmillerden soyutlanması cevabını almış, bunun üzerine Ferrâ Cermî'den âmili ortaya çıkarmasını istemiştir. Bu âmilin ortaya çıkmadığını söyleyen Cermî'ye Ferrâ'nın cevabı "bu zamana kadar ortaya çıkmayan hiçbir âmil görmedim" olmuştur. Ancak Cermî, münakaşanın devamında Ferrâ'ya "زَيْدٌ صَرِيحٌ" cümlesinde Zeyd kelimesini neyin raf ettiği sormuş, Ferrâ'nın cevabı ise fiilde yer alan mefûl zamirinin Zeyd kelimesine aidiyeti şeklinde olmuştur. Bunun üzerine Cermî aidiyeti ortaya çıkarmasını istemiş ancak Ferrâ aidiyetin bir mana olduğunu ve ortaya çıkamayacağı bildirmiştir. Dolayısıyla Cermî, Ferrâ'nın hata kabul ettiği şeye onun da düşmesini sağlayarak onu susturmuştur.²

Enbârî, Kufeli dilcilerin lafzen yok olan bir şeyin amel edemeyeceği iddiasına şöyle cevap vermektedir:

"Lafzî âmiller mamûl üzerinde hakiki manada etkin değillerdir. Bilakis, âmiller birtakım emareler ve alametlerdir. Bu sâbit olduktan sonra, alamet bir şeyin varlığı ile olabileceği gibi yokluğu ile de olabilmektedir. Örneğin, elinde iki elbise olsa ve bunları birbirinden ayırt etmek istesen birisini boyar diğerini ise boyasız bırakırsın. Sonuç olarak, elbiseyi boyasız bırakman ile onu boyaman birbirinden ayırt edilmesi bakımından aynı derecededir. Böylelikle, alametin tıpkı bir şeyin varlığı gibi yokluğu ile de olabileceği açıkça görülmüştür. Bu sâbit olunca, lafzî âmillerden soyutlanmanın da bir âmil olması caiz olmuştur."³

2.4. Tenâzu

Tenâzu, aynı anda amel etmesi mümkün olan iki veya daha fazla âmilin aynı anda aynı mamûl üzerinde amel etmek için birbirleri ile çekişmesi durumunu ifade etmektedir.⁴ Aralarında çekişme olan kelimelerin çekimli fiil ya da çekimli fiile benzeyen isimler olması gerekmektedir.

¹ Suyûtî, *Hem'ü'l-hevâmi' fî şerhi cem'i'l-cevâmi'*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun ve Abdülâl Sâlim Mekrem, (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1992), 2: 9.

² Şevki Dayf, *el-Medârisü'n-nahviyye*, (Kahire: Dâru'l-maârif, 1976), 113.

³ Enbârî, *Esrârü'l-arabiyye*, 56.

⁴ İbn Hişâm, *Şerhu katri'n-nedâ*, 222.

Dolayısıyla çekimsiz fiiller, harfler veya birisi çekimli diğeri çekimsiz olan fiiller arasında tenâzu olmamaktadır.¹

Örneğin, *أَكْرَمْتِي وَأَكْرَمْتُ زَيْدًا* (Bana ikram etti ve ben Zeyd'e ikram ettim) cümlesindeki *زَيْدًا* lafzında hem birinci fiil olan *أَكْرَمْتِي* hem de ikinci fiil olan *أَكْرَمْتُ* kelimesinin ameli caizdir. Birinci fiilin amel etmesi durumunda *زَيْدًا* kelimesi fâil olmak üzere merfû' olacak iken ikinci fiilin amel etmesi durumunda mefûlün bih olmak üzere mansûb olacaktır. Her iki fiilin de amel etmesi caiz olmakla birlikte Basra dil ekolüne göre evlâ olan âmil ikinci fiil iken Kufe dil ekolü birinci fiilin amelinin daha uygun olduğunu iddia etmiştir.² Basra ekolü görüşünü mücâvera illetinden yola çıkarak ifade ederken Kufe ekolü semâ illetini kullanmasının yanı sıra kıyasa uygunluk iddiası üzerinden görüşlerini delillendirmiştir.

Başta Sîbeveyhi olmak üzere Basra ekolüne mensup dilciler, birinci fiilin de amel etmesinin caiz olduğunu kabul etmekle birlikte Arapların mücâverattan dolayı ikinci fiili amel ettirdiklerini ifade etmişlerdir. Nitekim Arapların yakınlıktan dolayı bazı kelimeleri kıyasa aykırı da olsa civarındaki diğer kelimelere hamlederek farklı hareke vermeleri bir gerçektir. Ayrıca muhatap, yukarıdaki örnekte görüleceği üzere, ikinci fiil zikredildikten sonra birinci fiilin de Zeyd'le alakalı olduğunu bilecektir. Muhatabın bu durumu bilmesi sebebiyle birinci fiilin mamûlünü zikretmek gereksiz olmuş ve gizlenmiştir.³

Kufeli dilciler semâ illetinden yola çıkarak ikinci fiilin amel edebilmesinin caiz olmasını kabul etmekle beraber, Arapların tenâzu durumunda birinci fiili amel ettirdiklerini belirtmişlerdir. Örneğin, cahiliye döneminin meşhur şairlerinden İmru'ül Kays (ö. 565) bir beyitte " *وَلَوْ أَنَّمَا أَسْعَى لِأَدْنَى مَعِيشَةٍ كَفَانِي وَلَمْ أَطْلُبْ قَلِيلًا مِنَ الْمَالِ قَلِيلًا* (Eğer az bir maişet için çabalıyor olsaydım -ki bunu istemedim- az bir mal bana yeterdi) beytine yer vererek *قَلِيلًا* kelimesinde birinci fiil olan *كَفَانِي* lafzını amel ettirmiştir. Nitekim ikinci fiil

¹ Nüreddin el-Üşmûnî, *Şerhü'l-Üşmûnî*, thk. Abdülhamid es-Seyyid Muhammed Abdülhamid, (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-türâs), 2: 178.

² Ebu'l-Bekâ İbn Yaîş, *Şerhu'l-mufasssal*, thk. Ahmet es-Seyyid Ahmet, (Mısır: el-Mektebetü't-tevfikiyye), 1: 148.

³ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1: 74; Ebû Said es-Sîrâfi, *Şerhu kitâbi Sîbeveyhi*, thk. Ahmet Hasan Mehdili-Ali Seyyid Ali, (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2008), 1: 363.

olan *أَطْلَبُ* fiili amel etmiş olması için *قَلِيلٌ* kelimesinin mefûlün bih olmak üzere masnûb olması gerekecektir.¹

Kufe ekolü cümle başındaki kelimelerin kuvvet olarak diğerlerinden daha güçlü olduklarını iddia ederek amel etme açısından kıyasa daha uygun olanın diğerlerinden önce gelmiş olan kelimelerin olacağını dile getirmiştir. Nitekim, yine bu sebepten ötürü mübtedâ ve haberin başına gelen bazı fiillerin cümle başında yer alması durumunda amellerinin ilgâsı yani amelden bozulmaları caiz değildir. Örneğin, *ظَنَنْتُ زَيْدًا قَائِمًا* (Zeyd'i ayakta zannettim) cümlesinde mefûlleri merfû' okumak caiz değil iken mefûllerden birinin cümle başına takdim etmesi durumunda merfû' hale dönmesi caizdir. Çünkü *ظَنَّ* fiili cümle başında gelmediğinde cümle başında bulunduğu esnadaki kuvvetini kaybetmiştir.²

Kisâî (ö. 189/805), *ضَرَبْتِي وَضَرَبْتُ زَيْدًا* (beni dövdü ve ben Zeyd'i dövdüm) gibi durumlarda fâilin hazfedilmesini caiz görürken Ferrâ, her iki fiilin de fâil istemesi durumunda ikisinin de amelini caiz kabul etmiş; ancak birinci fiil fâil, ikinci fiil mefûl isterse bu durumda sadece birinci fiilin amel edebileceğini, ikinci fiilin amel etmesi için ise açık isimden sonra munfasıl bir zamirin getirilmesi gerektiğini düşünmektedir. Mesela *ضَرَبْتِي وَأَكْرَمْتُ زَيْدًا هُوَ* (O beni dövdü ve ben Zeyd'e ikram ettim) cümlesinde *زَيْدًا* kelimesinde ikinci fiil amel ederken birinci fiilin fâili ise *هُوَ* zamiridir.³

2.5. Tesniyelerde Nûn Harfinin Gelmesi

Tesniye kelimelerin sonunda nûn harfinin neden geldiği ile ilgili Basra ve Kufe ekolü farklı görüşler beyan etmişlerdir. Başta Sîbeveyhi olmak üzere Basra ekolü, ta'vîz illetinden yola çıkarak tesniyedeki nûn harfinin müfret kelimenin harekesinden ve tenvininden bedel olarak geldiğini savunmuştur.⁴ Nitekim müfret bir kelime tesniye yapıldığında hem harekesi hem de tenvini düşmekte, bu düşüşten dolayı meydana gelen boşluğu ise nûn harfi tamamlamaktadır.

Basra ekolünün bu görüşü beraberinde şöyle bir soru doğurmaktadır: 'Eğer nûn harfi hareke ve tenvinden bedel olarak gelmişse kelime elif-lâm takısı aldığı anda bu nûn neden düşmemektedir. Nitekim

¹ Ukberî, *et-Tebyîn*, 256.

² Enbârî, *el-İnsâf fi mesâilî'l-hilâf*, 80.

³ Şemsüddîn Ahmet b. Süleyman Kemalpaşazâde, *Esrâru'n-nahvi*, thk. Ahmet Hasan Hâmid, (Amman: Dâru'l-fikr, 2002), 99.

⁴ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1: 17-18; İbnu'l-Varrâk, *İlelü'n-nahvi*, 163.

müfret bir kelime elif-lâm takısı aldığı anda tenvin düşmektedir. Asıl olan tenvin elif-lâm sebebiyle düşerken ondan bedel olarak gelen bir harfin de düşmesi gerekmemekte midir?’

Sîrâfî (ö. 368/979) bu soruya cevap olarak, nûn harfinin ivaz olarak tesniye kelimelere dâhil olmasının elif-lâm takısının dâhil olmasından önce gerçekleştiğini söylemiştir. Dolayısıyla sonradan dâhil olan elif-lâm takısı nûn harfinin hazfedilmesine sebebiyet vermemiştir. Bu durum tıpkı زَيْدٌ kelimesinin tesniye ve cemî olduğunda elif-lâm takısı alması gibidir. Öyle ki, زَيْدٌ kelimesi tesniye ve cemî yapıldığında önce marifelikten soyutlanmış, ardından elif-lâm takısı gelmiştir. Dolayısıyla elif-lâm takısı marife bir kelimeye dâhil olmak gibi bir sorunla karşılaşmamıştır.¹

Kufe dil ekolünden Ferrâ, fark illetinden yola çıkarak tesniye kelimelerdeki nûn ziyadesinin mansûb-müfret kelime ile merfû'-tesniye kelime arasında ayırım olması için geldiğini iddia etmiştir.² Örneğin, عِنْدِي رَجُلَانِ (Yanımda iki adam var) cümlesindeki merfû' ve müsennâ olan رَجُلَانِ kelimesinin nûn ziyadesi olmadan رَجُلًا şeklinde gelmesi صَرَبْتُ رَجُلًا (Bir adam dövdüm) cümlesindeki mansûb ve müfred olan رَجُلًا kelimesi ile karışmasına sebep olacaktır. İşte bu karışmanın engellenmesi için tesniye kelimeler nûn ziyadesi ile gelmiştir.³

Ferrâ'nın bu görüşü Basralı dilciler tarafından zayıf ve yanlış kabul edilmiştir. Nitekim bu kelimelerin başına elif-lâm takısı geldiğinde karışma ihtimalinin ortadan kalkmasına rağmen nûn ziyadesinin devam etmesi bunu göstermektedir.⁴ Örneğin, Ferrâ'nın görüşüne göre iki adam kalktı demek için قَامَ الرَّجُلَا demek yeterli olacak ve nûn ziyadesi gerekmeyecektir. Çünkü buradaki merfû' ve müsennâ olan الرَّجُلَا kelimesinin mansûb ve müfret kelime ile karışma ihtimali bulunmamaktadır. Nitekim mansûb ve müfret kelimeler elif-lâm takılı olduğunda, صَرَبْتُ الرَّجُلَ (Adamı dövdüm) örneğinde görüleceği üzere, sondaki elif düşmektedir. Buna rağmen nûn harfinin elif-

¹ Sîrâfî, *Şerhu kitâbi Sibeveyhi*, 1: 138.

² Suyûtî, *Hem'ü'l-hevâmi'*, 1: 164.

³ İbn Cinnî, *Sırru sinâati'l-i'râbi*, thk. Hasan Hindavi, (Dimaşk: Dâru'l-kalem, 1985), 2: 470.

⁴ Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî li-kâfiyeti İbni'l-Hâcib*, tsh. Yusuf Hasan Ömer, (Tahran: Müessesetü's-sâdik, 1978), 1: 89.

lâm takılı merfû' ve müsennâ kelimelerde bulunması Ferrâ'nın görüşünün zayıflığına ve yanlışlığına delalet etmektedir.¹

2.6. Müennes Sîgâda Gelen Müzekker Özel İsimlerin Çoğul Yapılması

Arapçada müzekker özel isimler vâv ve nûn ile çoğul yapılırken müennes özel isimler elif ve tâ harfleri ile çoğul yapılmaktadır. Örneğin, زَيْدٌ özel isminin çoğulu زيدون şeklinde; زَيْنَبٌ özel isminin çoğulu ise زينبات şeklinde gelmektedir. Bununla birlikte طَلْحَةُ ve حَمْرَةُ gibi mana bakımından müzekker olmakla birlikte lafız bakımından müennes olan özel isimler bulunmaktadır. Bu tür isimlerin müzekker kuralına mı yoksa müennes kuralına göre mi çoğul yapılması gerektiği meselesi Basra ve Kufe ekolleri arasında tartışmalıdır. Basra ekolü, tezat illetinden yola çıkarak bu tür isimlerin elif ve tâ ile çoğul yapılması gerektiğini savunurken Kufe dil ekolü, evlâ ve manaya hamletme illetlerinden faydalanarak bu tür isimlerin vâv ve nûn ile çoğul yapılması gerektiğini iddia etmiştir.

Başta Sîbeveyhi ve Müberred (ö. 286/900) olmak üzere Basra dil ekolüne göre sonunda tâ-i marbûta bulunan özel isimlerin çoğulu kelimenin lafzına bakılarak elif ve tâ ile yapılmalıdır.² Basralı dilciler, bu konu hakkındaki görüşlerini öncelikle Arapların sözüne dayanarak açıklamaktadır. Nitekim Araplar, orta boylu manasına gelen رَيْعَةٌ kelimesini adamlar manasına gelen رَجَالٌ kelimesine sıfat yaptıklarında رَيْعَاتٌ demektedir. Bunun yanı sıra şiirde de Basralıları destekler mahiyette kullanım bulunmaktadır. Örneğin, söyleyeninin meçhul olduğu " رَحِمَ اللهُ أَعْظَمًا دَفَنُوهَا * بِسِجِسْتَانَ طَلْحَةَ " (Allah Sicistan'a defnettikleri en yüce insana, Talhaların Talha'sına rahmet eylesin) beytinde yer alan الطَّلِحَاتِ lafzı Arapların bu tür özel isimleri elif ve tâ ile çoğul yaptığını göstermektedir.³

Basra ekolünün bir diğer delili tezat illetidir. Nitekim tezat illetinin varlığı bu tür özel isimlerin vâv ve nûn ile çoğul yapılmasını engellemiştir. Örneğin, طَلْحَةُ kelimesi, normal müzekker isimler gibi vâv ve nûn ile çoğul yapılması durumunda طَلْحُونٌ şeklinde olacaktır. Bu durumda ya kelimedeki müenneslik alameti olan tâ harfi atılacak ya da kelime aynen kalacaktır.

¹ İbn Cinnî, *Sırru sinâati'l-i'râbi*, 2: 470.

² Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 3: 394; Ebu'l-Abbas el-Müberred, *el-Muktedab*, thk. Muhammed Abdülhalik Azime, (Kahire: Mısır Vakıflar Bakanlığı, 1994), 2: 186.

³ Sîrâfî, *Şerhu kitâbi Sîbeveyhi*, 4: 143-144.

Müenneslik alametinin atılması yoluna başvurmak kural ihlaline sebep olacaktır. Çünkü tâ harfi özel isme dâhil olmakla artık o kelimenin bir parçası haline gelmekte, dolayısıyla kelimedede herhangi bir ziyade veya eksiltme yapılamamaktadır. Müenneslik alametinin atılmaması durumunda ise aynı kelimedede aynı anda birbirine zıt iki şeyin yani müenneslik ve müzekkerlik alametinin bulunması söz konusu olacaktır; ancak Arap dilinde iki zıttın bir arada bulunması caiz değildir.¹ Dolayısıyla müzekker özel isimlerin vâv ve nûn ile çoğul yapılması imkânsızdır. Ayrıca sıfat ifade eden رُبْعَةٌ ve عَلَامَةٌ gibi kelimelerin çoğulunun vâv ve nûn ile yapılmayacağı konusunda ittifak vardır. Bu tür sıfatların vâv ve nûn ile çoğul yapılmasının caiz olmayışı isimlerinde de bu şekilde çoğul yapılamayacağını göstermektedir. Çünkü isimler için geçerli olan bir şeyin sıfatlar için de geçerli olması gerekmektedir.²

Kufe dil ekolünün birinci illeti manaya hamletmedir. Onlara göre, sonunda tâ-i marbûta bulunan müzekker isimler her ne kadar lafız bakımından müennes olsa da mana bakımından müzekkerdir. Buradaki meselede ise mana lafızdan önce gelmektedir. Mesela, sonunda müenneslik alametlerinden olan elif harfi bulunan مَوْسَىٰ ve عِيسَىٰ gibi özel isimlerin çoğulu مَوْسُونَ ve عِيسُونَ şeklinde olmak üzere vâv ve nûn ile yapılmıştır.³ Lafzın göz önünde bulundurulduğunu iddia etmek için bu kelimelerin çoğulunun مَوْسِيَّاتٍ ve عِيسِيَّاتٍ şeklinde gelmesi gerekmektedir. Ancak manaya hamletme illetinin varlığı lafzın geri planda kalmasına sebep olmuştur.

Kufe dil ekolünün bir diğer delili ise evlâ illetidir. Kufeli dilcilere göre bir erkek, dişil manası ifade eden حَمْرَاءٌ veya حَبْلَىٰ olarak isimlendirilse bu isimlerin çoğulu حَمْرَاؤُونَ ve حَبْلُونَ şeklinde vâv ve nûn ile olacaktır. Dilcilerin ittifakı ile kabul edilen görüşe göre elif harfi, müenneslik ifade etmede tâ-i marbûtadan daha kuvvetlidir. Çünkü elif harfi sadece müzekker bir kelimeyi müennes yapma görevi için kullanılırken tâ-i marbûta ise bir kelimeyi müennes yapmanın yanı sıra mübalâğa v.b. anlamlar katmak için de kullanılmaktadır. Nitekim ilmi çok olan bir kişi için عَلَامَةٌ ve soy ilmini çok iyi bilen kişi için نَسَابَةٌ denilmesi buna örnektir.⁴ Yine aynı sebepten ötürü gayri

¹ Suyûtî, *Hem'ü'l-hevâmi'*, 1: 152.

² Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî*, 3: 373.

³ Ukberî, *et-Tebyîn*, 221.

⁴ Ukberî, *et-Tebyîn*, 221.

munsarif olma konusunda elif harfi iki illetin yerini tutarken sonunda tâ-i marbûta bulunan kelime tek illetli sayılmakta ve kelimenin gayri munsarif olması için ikinci bir illete ihtiyaç duyulmaktadır. Sonu, müenneslik ifade etmede daha kuvvetli olan elif harfi ile biten kelimenin çoğulu vâv ve nûn ile yapılması caiz iken sonu tâ-i marbûta ile biten kelimelerin vâv ve nûn ile çoğul yapılmaya daha çok uygundur.¹

2.7. Mefûlün Bihin Varlığı Durumunda Zarf, Câr-Mecrûr ve Mastarın Nâib-i Fâil Kılınabilmesi

Arap dilinde bazı sebeplerden dolayı fâilin cümleden atılıp onun yerine cümlenin diğer öğelerinden bir tanesinin geçmesi sıkça karşılaşılan bir durumdur. Örneğin, bir hırsızlık olayında fâilin bilinmemesi durumunda سُرِقَ الْمَتَاعُ (mal çalındı) denilerek aslında mefûl olan الْمَتَاعُ kelimesi fâilin cümlede olmamasından dolayı onun yerini almıştır. Cümleden fâilin atılması durumunda nâib-i fâil, onun sahip olduğu tüm özelliklere sahip olmaktadır. Nitekim cümlenin asli öğesi değilken asli öğesi haline gelmekte, fiilden önce gelmesi caiz iken fiilden sonra gelmesi vacip olmakta ve müennes olması halinde fiil de müennes kılınmaktadır. Cümlenin öğelerinden nâib-i fâil olabilmeye elverişle olanlar dört tane olup bunlar mefûlün bih, zarf, câr-mecrûr ve mastardır.²

Kufeli dil ekolü tevassu' illetinden yola çıkarak cümledeki öğelerin hepsinin nâib-i fâil kılınmaya müsait olduğunu iddia etmiş, mefûlün bih ile diğerleri arasında herhangi bir ayrıma gitmemiştir. Buna göre Araplar zarf ve câr-mecrûr konusunda dilde olabildiğince geniş davranmışlardır. Nitekim bu geniş davranmadan dolayı “الظُّرُوفُ وَالْمَجْرُورَاتُ يُتَوَسَّعُ فِيهَا مَا لَا يُتَوَسَّعُ فِي غَيْرِهَا” şeklinde bir nahiv kaidesi ortaya çıkmış olup zarflar ve mecrûrlar konusunda başka hiçbir konuda olmadığı kadar geniş davranılması caiz görülmüştür.³ Bunun sonucunda ise, bu iki kelime grubu mefûlün bih gayri sarîh ismini alarak mefûl çatısı altına girmişlerdir. Dolayısıyla, mefûl olmak bakımından mefûlün bih sarîhe benzeyen zarf ile câr-mecrûr, fâilin olmadığı durumlarda nâib-i fâil olma açısından diğerleri ile aynı seviyededir.⁴

Kufeli dilciler hem Kur'an-ı Kerim'den hem de şiirden örnekler getirerek meçhul bir cümlede mefûlün bih varken bile onun değil diğer öğelerin nâib-i fâil olabileceğini savunmuşlardır. Nitekim “قُلْ لِلَّذِينَ آمَنُوا يَغْفِرُوا”

¹ Enbârî, *el-İnsâf fi mesâilil-hilâf*, 35.

² İbn Hişâm, *Katru'n-nedâ*, 50.

³ Bahâuddin Abdullah İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, thk. Hanna Fahurî, (Beyrut: Dârü'l-Cîl), 1: 237.

⁴ Ukberî, *et-Tebyîn*, 269.

“لِلَّذِينَ لَا يُرْجُونَ اللَّهَ لِجَزَايَ قَوْمًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ”-“İnananlara söyle, Allah’ın (ceza) günlerinin geleceğini ummayanları (şimdilik) bağışlasınlar ki Allah herhangi bir topluma (kendi) kazandığının karşılığını versin.” (el-Câsiye 45/14) ayetinde yer alan لِيَجْزِيَ ifadesi bazı kıraatlara göre لِيَجْزِيَ şeklinde meçhul olarak okunmuş, böylelikle cümlelerin mefûlün bihi olan قَوْمًا lafzına rağmen câr-mecrûr olan بِمَا lafzı nâib-i fâil olmuştur.¹

Kufeli dilciler, Arap şiirinden de pek çok örnek getirerek görüşlerini desteklemişlerdir. Bu örneklerden bir tanesi “وَأِنَّمَا يُرْضِي الْمُنِيبُ رَبَّهُ * مَا دَامَ مَعِيًّا” (Rabbine yönelen kişi ancak kalbi zikir ile meşgul oldukça onu razı eder) beytidir.² Öyle ki bu beyitte Basralı dilcilere göre, mefûlün bih konumunda olan قَلْبُهُ ifadesi nâib-i fâil olmalı iken Kufelilerin iddia ettiği gibi câr-mecrûrdan oluşan بِدِكْرِ lafzı nâib-i fâil olarak mahallen merfû’ olmuştur. Rivayetler de قَلْبُهُ kelimesinin mansub olduğunu tekit etmekte olup Kufeli dilcileri destekler mahiyettedir.

Basra dil ekolüne göre mefûlün bihin varlığı durumunda diğer öğelerin nâib-i fâil olması caiz değildir. Nitekim onun bazı açılardan fâile benzemesi nâib-i fâil olma konusunda diğer öğelere karşı öncelik sahibi olmasını sağlamıştır. Bu benzerlik dört şekilde kendisini göstermektedir. Bunlardan birincisi, mefûlün bihin fiilin gerçekleşmesi konusunda fâile ortak olmasıdır. Nitekim müteaddî fiiller tıpkı fâile ihtiyaç duymaları gibi mefûlün bihe de ihtiyaç duymaktadır. Dolayısıyla, fiilin mefûlün bihe delaleti fâile delaleti gibidir ve diğer mefûllere nazaran mefûlün bihe delaleti daha yakındır.³ İkincisi, fiilin herhangi bir aracıya ihtiyacı olmadan mefûlün bihe ulaşabilmesidir. Üçüncü benzerlik yönü, bazı kelimeler her ne kadar görünürde fâil olmak üzere merfû’ olsalar da mana bakımından mefûldürler. Örneğin, مَاتَ زَيْدٌ (Zeyd öldü) cümlesinde زَيْدٌ kelimesi cümledeki öge konumu bakımından fâil olsa da mana bakımından mefûldür. Çünkü “ölmek” Zeyd’e ait bir eylem olmayıp, Allah tarafından gerçekleşmekte, aslında fâil Allah, Zeyd ise mefûl olmaktadır. Dördüncü ve son benzerlik yönü ise, bazı fiillerin sadece mefûlleri ile yetinmesi, fâillerinin ise zikredilmemesidir. Örneğin, جُنَّ

¹ Suyûtî, *Hem’ü'l-hevâmi*, 2: 265.

² Üşmûnî, *Şerhü'l-Üşmûnî*, 2: 137.

³ Şeref Şah el-Esterâbâdi, *el-Basît fî şerhi'l-kâfiye*, thk. Hazm Süleyman el-Hilli, (Kum: el-Mektebetü'l-edebiyetü'l-muhtassa, 1427/2006), 1: 306.

الرَّجُلُ (Adam delirdi) cümlesinde böyle bir durum söz konusudur. Bununla birlikte sadece mefûlün fih ile veya sadece mefûlün leh ile gelen fiil yoktur.¹ İşte bu benzerlik yönleri nâib-i fâil olma konusunda mefûlün bihin cümlelerinin diğer öğelerine karşılık öncelik kazanmasını sağlamıştır.

2.8. Mefûlü Meahın Âmili

Mefûlü meah, nahiv ilminde genel olarak şöyle tanımlanmaktadır: “Bir fiil, şibih fiil veya manayı fiilden sonra gelen ve birliktelik ifade eden vâv harfinin ardından zikredilen fadla isimdir.” Örneğin, سِرْتُ وَاللَّيْلِ (Nil boyunca yürüdüm) cümlesinde اللَّيْلِ ibaresi mefûlü meah olmak üzere mansub olmuştur.

Genel olarak vâv harfinden sonra gelen kelimeye hem geride geçene atfetmek yoluyla matufun aleyhin hükmünü vermek hem de mefûlü meah yaparak mansub kılmak mümkündür; ancak cümlede manevî veya lafzî bir engelin bulunması halinde atıf yapmak mümkün değildir. Böyle durumlarda atıf yerine mefûlü meahın kullanılması gerekmektedir. Manevî engele örnek olarak “مَاتَ زَيْدٌ وَطُلُوعَ الشَّمْسِ” (Zeyd güneşin doğuşu esnasında öldü) cümlesi verilmektedir. Bu cümlede vâv harfinden sonra gelen طُلُوعَ الشَّمْسِ terkiibini geride geçen زَيْدٌ kelimesine atfetmek manayı bozacağı için bu terkip mefûlü meah olmak üzere nasb edilmiştir. Çünkü atıf yapılması durumunda Zeyd ile birlikte güneşin doğuşunun ölmesi söz konusu olacaktır ki böyle bir durum mümkün değildir. Lafzî engel olarak ise “مَا لَكَ وَزَيْدًا؟” (Zeyd ile alakan ne?) cümlesi zikredilmektedir. Nitekim زَيْدًا kelimesini geride geçen muttasıl mecrûr zamire atfetmek için harfi cerin tekrar edilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla burada da sadece mefûlü meah caizdir.²

İşte bu mefûl türü üzerinde amel edip onu nasb eden âmilin ne olduğu konusunda Basra ve Kufe ekolleri ihtilaf etmişlerdir. Kufe dil ekolünün genel görüşüne göre muhâlefet illeti mefûlü meahın nasb olmasını gerektirmiştir. Buna göre, örneğin “اسْتَوَى الْمَاءُ وَالْخَشَبَةَ” (Su odunla beraber düzleşti) cümlesinde atıf yapmak mana açısından sakıncalıdır. Çünkü الْخَشَبَةَ yani odun kelimesi, su gibi dalgalı olup sonra düz olacak bir şey değildir. Dolayısıyla, الْمَاءُ kelimesini geride geçen الْخَشَبَةَ kelimesine atfetmek mümkün değildir. Atıf yapmanın mümkün olmayışı, vâv harfinden sonra

¹ Ukberî, *et-Tebyîn*, 269.

² Üşmûnî, *Şerhü'l-Üşmûni*, 2: 238.

gelen kelimenin önce gelen kelimedenden ayırt edilebilmesi için irab alametinin farklı olmasını gerektirmiştir.¹

Basra dil ekolü, mefûlü meahın mansûb olması konusunda üç farklı görüş beyan etmiştir. Aralarında Sîbeveyhi'nin de bulunduğu çoğunluğun görüşüne göre mefûlü meah üzerinde etken olan âmil, vâv harfi aracılığıyla ona ulaşan fiildir. Nitekim Araplar bazen, ihtisâr illeti sebebiyle مَعَ kelimesinin yerine vâv harfini kullanmayı tercih etmektedir. Bunun yanı sıra, vâv harfinin farklı bir görevi daha bulunmaktadır. Bu görev, vâv harfinin fiili mefûle ulaştırmasıdır. Çünkü lâzım bir fiilin direk olarak mefûle ulaşması mümkün değildir; ancak birliktelik ifade eden bu vâv harfi, fiile artı bir kuvvet kazandırarak mefûl üzerinde amel etmesini sağlamıştır. Bu durum, lâzım bir fiilin başına hemze gelmesiyle veya harfi cer almasıyla mefûl üzerinde amel etmesi durumuna benzemektedir.²

Basra ekolünün bu konu hakkındaki ikinci görüşü Ahfeş'e (ö. 215/830) nispet edilmektedir. Ahfeş'in iddiası bazı Kufeli dilcilerin iddiası ile aynı olup mefûlü meahın zarfiyyet üzere mansûb olduğudur. Ancak bu görüş diğer dilciler tarafından zayıf kabul edilmektedir. Nitekim her ne kadar مَعَ kelimesi zarf manası içerse de ne vâv harfinin kendisi ne de ondan sonra gelen her kelime zarf manası içermemektedir. Örneğin, "استوى الماء والخشبة" cümlesinde الخشبة kelimesi zarf manası içermemektedir. Dolayısıyla bu ve buna benzer örneklerde zarf manası içermeyen kelimelerin zarfiyyet üzere mansûb olması mümkün değildir.³

Basra ekolünün üçüncü ve son görüşü Zeccâc'a (ö. 311/923) aittir. Ona göre, mefûlü meah gizli bir fiil tarafından nasb edilmektedir. Çünkü lâzım bir fiilin mefûl üzerinde amel etmesi mümkün değildir. Ayrıca vâv harfi lâzım bir fiilin müteaddî olmasını sağlayan harflerden değildir. Dolayısıyla, mefûlü meah gizli bir مَسَّ fiili ile mansûb olmaktadır. Örneğin, "مَا سَأَلَكَ وَزَيْدًا؟" cümlesinin takdiri "مَا سَأَلَكَ وَتَلَابَسُ زَيْدًا؟" (Senin Zeyd ile alakan ne?) şeklindedir.⁴

¹ Enbârî, *el-İnsâf fî mesâilî'l-hilâf*, 207.

² Esterâbâdi, *el-Basît fî şerhi'l-kâfiye*, 1: 505-506; İbn Yaîş, *Şerhu'l-mufassal*, 1: 356-357.

³ Enbârî, *el-İnsâf fî mesâilî'l-hilâf*, 209

⁴ Ukberî, *et-Tebyîn*, 381.

2.9. اللهم Lafzının Aslı

Arap dilinde sıkça kullanılan nidâlardan bir tanesi olan اللهم lafzı Türkçede “Ey Allah’ım” manasına gelmektedir. Normal şartlarda Allah lafzının nidâ konumunda kullanılması halinde “يَا الله” şeklinde olması gerekmektedir. Bununla birlikte bazı durumlarda seslenme harfi olan يا lafzı atılmakta ve Allah lafzının sonuna şeddeli bir mîm harfi eklenerek اللهم şeklinde kullanılmaktadır. İşte bu lafzın aslının ne olduğu meselesi Basra ve Kufe dil ekollerince ihtilaf edilen meseleler arasındadır. Basra ekolü, ta’vîz illetinden yola çıkarak sondaki mîm harfinin hazfedilen يا lafzından bedel olduğunu iddia ederken Kufe ekolü ihtisâr illetinden faydalanarak bu lafzın aslının “يَا اللَّهُ أَمَّا بِخَيْرٍ” (Ey Allah’ım bize hayır ver) cümlesi olduğunu savunmuştur.¹

Basra dil ekolüne göre Araplar, اللهم lafzını sadece “يَا اللَّهُ” lafzından bedel olarak kullanmaktadır. Örneğin, “عَفَّرَ اللَّهُمَّ لِرَيْدٍ” (Ey Allah’ım Zeyd’i bağışla) veya “عَفَّا اللَّهُمَّ عَنْ عَمْرٍو” (Ey Allah’ım Amr’ı affet) gibi cümleler kurarak اللهم lafzını fâil yapmak caiz değildir. Bununla birlikte Arapların Allah lafzının sonuna mîm harfini eklediklerinde baştaki يا lafzını hazfetmeleri mîm harfinin bu يا lafzından bedel olduğunu göstermektedir. Nitekim اللهم lafzı ile يَا اللَّهُ lafzı arasında aynı manayı ifade etmek bakımından bir fark bulunmamaktadır.²

Bunun yanı sıra, mîm harfinin şeddeli olarak gelmesi de يا lafzından bedel olduğuna delalet etmektedir. Öyle ki, iki harften oluşan يا lafzının yerine yine iki harften oluşan mîm getirilmiştir. Bu mîm harflerinin birincisi sakın ikincisi ise fetha ile harekelidir. Çünkü iki sakının bir arada bulunması caiz değildir. İkinci mîm harfine hareke olarak fethanın verilmesinin sebebi ise fethanın en hafif hareke olmasıdır. Nitekim harfin şeddeli olmasından kaynaklanan ağırlığına karşılık fethanın hafifliği ile aralarında muâdele sağlanmıştır.³

¹ Enbârî, *el-İnsâf fî mesâilî'l-hilâf*, 290.; Suyûtî, *Hem’ü'l-hevâmi’*, 3: 64-65.; Üşmûnî, *Şerhü'l-Üşmûnî*, 3: 267-268.

² Enbârî, *el-İnsâf fî mesâilî'l-hilâf*, 291.

³ İbnu'l Varrâk, *İlelü'n-nahvi*, 343.

Başta Ferrâ olmak üzere Kufeli dilciler اللّهُمَّ lafzının aslının “ يَا اللَّهُ أَمَّنَا ” olduğunu iddia etmiştir. Kufe ekolüne göre Araplar, oldukça sık kullandıkları bu ibareyi kısaltma yoluna gitmişlerdir. Buna göre, “ يَا اللَّهُ أَمَّنَا ” cümlesinde yer alan bütün kelimeler hazfedilmiş ve sadece Allah lafzı ile şeddeli mîm bırakılmış, bunun sonucunda ise cümle اللّهُمَّ şeklini almıştır. Nitekim bu tür kullanımlar Arap dilinde oldukça yaygındır. Örneğin, “ هَلُمَّ إِلَيْنَا ” cümlesi yer alan هَلُمَّ ifadesi هَلْ ve أُمَّ kelimelerinin birleşmesi sonucu meydana gelmiş olup أُمَّ kelimesinde yer alan hemze ise birleşme sonucunda atılmıştır.¹

Bunun yanı sıra, bazı şiiirlerde اللّهُمَّ ve يَا lafızlarının bir arada gelmesi bu iki lafzın birbirlerinden bedel olarak gelemeyeceklerini göstermektedir. Nitekim Arapçada ivaz ile muavvazın bir arada bulunması caiz değildir. Örneğin, “ إِنِّي إِذَا مَا حَدَّثَ أَلَمَّا * أَقُولُ يَا أَلَلَّهُمَّ يَا أَلَلَّهُمَّ ” (Ben kötü bir şey olduğunda ey Allah’ım ey Allah’ım derim) beytinde hem اللّهُمَّ hem de يَا lafzı beraber gelmiştir. Dolayısıyla bu iki lafzın birbirinden bedel olması ivaz ile muavvazın bir arada kullanılmaması sebebiyle mümkün değildir.²

Sonuç

Kur’ân-ı Kerim’i dil hatalarından korumak amacıyla başlayan nahiv çalışmaları, yüzyıl gibi ilim tarihi açısından kısa sayılabilecek bir sürede, Basra dil ekolünün temelini teşkil eden Sîbeveyhi’nin *el-Kitâb*’ı ile zirveye ulaşmıştır. Daha sonra Kufe dil ekolünün ortaya çıkması ile nahiv ilminde ihtilaflar artmış, bu durum her iki ekolün de hangi usul ve illetlere dayanarak görüşlerini beyan ettiğinin belirlenmesini zorunlu kılmıştır. Nahiv kurallarının belirli prensiplere göre ortaya koyulması gerektiğini savunan nahiv usulü ilmi, nahiv ilminin kendisi kadar ilgi görmemiş, bu durum nahiv usulü alanında yazılmış eserlerin az sayıda kalmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla nahiv usulünün önemli bir konusu olan illetler bahsi de yeterince ele alınamamıştır.

Basra ve Kufe dil ekolleri arasındaki ihtilaflı meseleler genel olarak bilirse de hangi ekolün hangi illete binaen ihtilaf ettiği konusuna yeterince değinilmemektedir. Bu makalede, iki ekolün en çok kullandığı illetler yine bu

¹ Ebû Zekerriyya el-Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, (Beyrut: Âlemu’l-kütüb, 1983), 1: 203.

² Ukberî, *et-Tebyîn*, 450.

iki ekolün ihtilaf ettiği dokuz konu üzerinden gösterilmiştir. Bu yolla, geçmişte hak ettiği ilgiyi göremeyen ta'lil konusunun Arap dili âlimlerinin kuralları tespit etmeleri esnasında ne kadar etkili olduğu görülmüştür. Her ne kadar nahiv usulü ve ta'lil ile ilgili telif çalışmaların başlangıcı nahiv ilminin başlangıcından çok sonralara denk gelse de iki ekol arasındaki ihtilafların incelenmesiyle, dil âlimlerinin nahiv ve sarf kurallarını daha en baştan beri zihinlerinde var olan belirli usul ve illetlere göre tespit ettikleri anlaşılmıştır. Ayrıca kullanılan bu illetler, Müslümanların bir medeniyetin en önemli parçası olan dil konusunda ne denli gayret sarf ettiklerini göstermektedir. Öte yandan, aynı meselede farklı illetlerin kullanılmasının, Basra ve Kufe dil ekollerinin nahiv usulü anlayışlarındaki farklılıklarının görülmesi açısından da önemli olduğu anlaşılmıştır.

Kaynakça

- Ateş, Avnullah Enes. "Bir Tercüme Problemi Olarak Kur'an'da Müşâkele Üslubu", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31, sy. (Haziran 2017): 109-128.
- Benli, Ali. "Ebu İshak eş-Şâtibî'de Nahiv Usûlü". Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 2013.
- Dayf, Şevkî. *el-Medârisu'n-nahviyye*. (Kahire: Dâru'l-Maârif, 1968).
- el-Enbârî, Kemâleddin Ebu'l-Berekât. *Esrârü'l-arabiyye*. thk. Muhammet Hüseyin Şemsu'd-Dîn. (Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, 1997).
- _____, *el-İnsâf fî mesâilil-hilâf beyne'l-basriyyîne ve'l-kûfiyyîn*. thk. Cevdet Mebrûk Muhammet, (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2002).
- el-Endelüsî, Ebu Hayyân. *İrtişâfü'd-darab min lisâni'l-Arab*. thk. Mustafa Ahmed en-Nemmas. 3 Cilt. (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1997).
- el-Esterâbâdî, Radî. *Şerhu'r-Radî li-kâfiyeti İbni'l-Hâcib*. tsh. Yusuf Hasan Ömer. 4 Cilt. (Tahran: Müessesetü's-Sâdık, 1978).
- el-Esterâbâdî, Şeref Şah. *el-Basît fî şerhi'l-kâfiye*, thk. Hazm Süleyman el-Hilli, 2 cilt (Kum: el-Mektebetü'l-edebiyetü'l-muhtassa, 1427/2006).
- el-Ferrâ, Ebû Zekerîyya. *Meâni'l-Kur'ân*. 3 Cilt. (Beyrut: Âlemu'l-kütüb, 1983).
- İbn Akîl, Bahâuddin Abdullah. *Şerhu İbn Akîl*. thk. Hanna Fahurî. 2 Cilt. (Beyrut: Dârü'l-cîl).
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth. *el-Hasâis*. thk. Muhammet Ali en-Neccâr. 3 Cilt. (Beyrut: Dârü'l-kitâbi'l-Arabî 1952).
- _____, *Sırru sinâati'l-i'râb*. thk. Hasan Hindavi. 3 Cilt (Dimaşk: Dârü'l-kalem, 1985).
- İbn Hişâm, Ebû Muhammet Cemâleddin. *Şerhu katri'n-nedâ ve belli's-sadê*. tlf. Muhammet Muhyiddin Abdülhamid. (Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye 2010).

- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Muhammet. *Lisânu'l-Arab*. nşr. Emin Muhammed Abdülvehhab ve Muhammed es-Sâdik el-Ubeydî. 18 Cilt. (Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arabî, 1997).
- İbn Usfûr, Ebu'l-Hasen. *Şerhu cümeli'z-Zeccâcî*. nşr. Fevvez eş-Şe'âr. 3 Cilt. (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1998).
- İbnu'l-Varrâk, Ebu'l-Hasan. *İlelü'n-nahvi*. thk. Muhammet Derviş. (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1999).
- İbn Yaîş, Ebu'l-Bekâ. *Şerhu'l-mufasssal*. thk. Ahmet es-Seyyid Ahmet. 4 Cilt. (Mısır: el-Mektebetü't-tevfikiyye).
- el-İsfahanî, Ebu'l Hasan el-Bâkûlî. *Şerhu'l-luma'*. thk. Muhammet Halil Murat el-Harbî. (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2007).
- el-Müberred, Ebu'l-Abbas. *el-Muktedab*. thk. Muhammet Abdülhalik Azime. 4 Cilt. (Kahire: Mısır Vakıflar Bakanlığı, 1994).
- es-Sîrâfî, Ebû Said, *Şerhu kitâbi Sîbeveyhi*. thk. Ahmet Hasan Mehdili ve Ali Seyyid Ali. 5 Cilt. (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2008).
- es-Suyûtî, Celâleddin. *el-İktirâh fî ilmi usûli'n-nahvi*. tlk. Mahmut Süleyman Yakut. (İskenderiye: Dâru'l-ma'rifeti'l-câmi'iyye, 2006).
- _____, *Hem'ü'l-hevâmi' fî şerhi cem'i'l-cevâmi'*. thk. Abdüsselam Muhammed Harun ve Abdülâl Sâlim Mekrem. 7 Cilt. (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1992).
- Sîbeveyhi, Ebû Bişr, *el-Kitâb*. thk. Abdüsselam Muhammet Harun. 5 Cilt. (Kahire: Mektebetü'l-hancî, 1988).
- eş-Şâtîbî, Ebu İshak. *el-Makâsıdu's-şâfiye*. thk. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymin, Muhammed İbrahim el-Benna, Ayyad b. Abdüssübeyti ve Abdülmecid Katamış. 10 Cilt. (Mekke: Câmîatü Ümmi'l Kurâ, 2007).
- Şemsüddîn Ahmet b. Süleyman Kemalpaşazâde. *Esrâru'n-nahvi*. thk. Ahmet Hasan Hâmid. (Amman: Dâru'l-fikr, 2002).
- el-Ukberî, Ebu'l-Bekâ. *et-Tebyîn an mezâhibi'l-nahviyyine'l-basriyyine ve'l-kûfiyyin*. thk. Abdurrahman b. Süleyman El-Useymin. (Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslamî, 1986).
- el-Üşmûnî, Nûreddin. *Şerhü'l-Üşmûnî*. thk. Abdülhamid es-Seyyid Muhammed Abdülhamid. 4 cilt. (Kahire: el-Mektebetü'l Ezheriyye li't-türâs).
- el-Vâsıtî, Kâsim b. Muhammet. *Şerhu'l-luma' fi'n-nahv*. thk. Recep Osman Muhammet. (Kahire: Mektebetü'l-hancî, 2000).

- ez-Zebîdî, Abdüllatif. *İ'tilafu'n-nusrâ fi'h-tilâfi nuhâti kûfe ve'l-basra*. thk. Târik el-Cenebî. (Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1987).
- ez-Zebîdî, Murtaşâ, *Tâcu'l-arûs min cevâhîri'l-kâmûs*, thk. Mustafa Hicâzî, 40 cilt. (Kuveyt: Matbaatü Hukumeti'l-Kuveyt, 1973).
- ez-Zeccâcî, Ebu'l-Kâsım Abdurahman. *el-Îzâh fî ileli'n-nahv*. thk. Mâzin el-Mübarek. (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1986).